

Przemysław Paweł Grzybowski

Edukacja międzykulturowa – przewodnik

Pojęcia - literatura - adresy

Przemysław Paweł Grzybowski

Edukacja międzykulturowa – konteksty

Od tożsamości
po język międzynarodowy

impuls

Kraków 2011

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011

Recenzent:

Prof. zw. dr hab. Jerzy Nikitorowicz
(Uniwersytet w Białymstoku)

Adiustacja:

Grzegorz Bogdał

Korekta:

Aleksandra Bylica

Projekt okładki:

Andrzej Augustyński

Na okładce wykorzystano zdjęcie ze zbiorów autora

Opracowanie typograficzne:

Alicja Kuźma
Andrzej Augustyński

ISBN 978-83-7587-619-2

Oficyna Wydawnicza „Impuls”
30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5
tel. (12) 422-41-80, fax (12) 422-59-47
www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl
Wydanie I, Kraków 2011

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część pierwsza Wybór artykułów

Kontekst historyczny, teoretyczny i metodologiczny – pedagogika międzykulturowa	13
Od pedagogii do pedagogiki międzykulturowej	13
Wspólny obszar pedagogów i filozofów	22
Metodologia badań edukacji w warunkach zróżnicowania kulturowego	31
Konteksty klasyczne – tożsamość, migracje, pogranicze	41
Edukacyjne implikacje efektu pogranicza	41
Tożsamościowe punkty oparcia	56
Edukacja międzykulturowa a migracje zarobkowe i kontakty biznesowe	65
Dylematy identyfikacyjne polskich emigrantów	75
Konteksty pograniczne – wykluczenie, choroba i śmierć, wspólny język, Internet	85
Obcy przeciw wykluczeniu	85
Chorzy i umierający jako Obcy	95
Wspólne wątki pedagogiki międzykulturowej i tanatopedagogiki	105
Esperanto jako język edukacji międzykulturowej	115
Edukacja międzykulturowa a Internet	127
Bibliografia	137
Strony internetowe, fora, blogi	151

Część druga

Przewodnik bibliograficzny

Metodologia badań zróżnicowania kulturowego	157
Zróżnicowanie kulturowe, wielokulturowość, międzykulturowość – pojęcia, teorie, problemy w różnych ujęciach	158
Komunikacja i kompetencja międzykulturowa – problemy, techniki, pomoc naukowe	165
Edukacja międzykulturowa i wielokulturowa – podstawy teoretyczne i ideologiczne, praktyka, projekty	169
Wielokulturowość i międzykulturowość w szkolnictwie i oświacie	183
Nauczyciel a zróżnicowanie kulturowe – kształcenie, problemy społeczne i pomoc naukowe	190
Swoi, Inni, Obcy – tożsamość, konflikty, edukacja	192
Języki obce, dwu- i wielojęzyczność – problemy społeczne, nauczanie, pomoc naukowe	196
Etniczność – status, problemy, edukacja mniejszości etnicznych i rasowych	201
Dzieci wobec zróżnicowania kulturowego – migracje, uchodźstwo, edukacja	205
Migracje i migranci – integracja oraz edukacja imigrantów, uchodźców, instytucje	207
Postawy, uprzedzenia, dyskryminacja – rasizm, ksenofobia, antysemityzm z różnych perspektyw	210
Zróżnicowanie kulturowe w Europie, europejski wymiar edukacji	214
Regiony a zróżnicowanie kulturowe – analizy lokalne, perspektywa porównawcza	220
Kulturowe granice i pogranicza – problemy, socjopatologia, edukacja	227
Obywatelskość a zróżnicowanie kulturowe – problemy, edukacja obywatelska	228
Psychologia a zróżnicowanie kulturowe – problemy, badania, dyscypliny pokrewne	230
Praca socjalna a zróżnicowanie kulturowe – wsparcie, mediacje, instytucje	232
Zorganizowane kontakty międzykulturowe – wymiany i spotkania międzynarodowe	233
Ochrona zdrowia i opieka a zróżnicowanie kulturowe	234
Biznes, doradztwo zawodowe, zarządzanie zespołami zróżnicowanymi kulturowo	235
Czytanie i pisanie w perspektywie zróżnicowania kulturowego	237
Literatura wielokulturowa – treści, interpretacje, tłumaczenia i instytucje	237
Religie i Kościoły – konflikty, dialog, edukacja	240
Matematyka i nauki ścisłe a zróżnicowanie kulturowe.....	241
Multimedia a zróżnicowanie kulturowe – Internet, telewizja, video, film	242
Sztuki piękne, teatr, folklor, muzyka i taniec	242
Encyklopedie, leksykony i słowniki	243
Czytanki dla dzieci i młodzieży o problemach zróżnicowania kulturowego	244
Niecodzienne konteksty zróżnicowania kulturowego – gry, sport, poradniki	245

Wstęp

Ideą przewodnią niniejszej publikacji jest ukazanie rozległości i atrakcyjności problematyki zróżnicowania kulturowego w różnych kontekstach – zwłaszcza edukacyjnym, na podstawie dostępnej literatury przedmiotu. Książka ta może służyć jako skromna, ale praktyczna pomoc naukowa uczestnikom wykładów fakultatywnych i innych zajęć na temat edukacji międzykulturowej oraz problemów pokrewnych. Może być źródłem inspiracji dla studentów, nauczycieli, specjalistów w dziedzinie nauk społecznych. Składają się na nią dwie komplementarne części.

Pierwsza część zawiera wybór artykułów wcześniej opublikowanych w opracowaniach pokonferencyjnych. Są one pokłosiem przede wszystkim refleksji towarzyszącej spotkaniom członków Społecznego Zespołu Badań Kultury i Oświaty Pogranicza oraz Stowarzyszenia Wspierania Edukacji Międzykulturowej, głównie w ramach międzynarodowych konferencji naukowych organizowanych w Białymstoku i Cieszynie. Uczestnicząc w nich regularnie od 2000 roku, miałem jedyną w swoim rodzaju szansę słuchania, obserwowania i uczenia się od Mistrzów, którzy – żyjąc, prowadząc badania naukowe oraz tworząc na kulturowych pograniczach – udowadniają, że wolne od stereotypów i uprzedzeń spotkania Innych i Obcych są nie tylko możliwe, ale wręcz niezbędne do świadomego kształtowania bogatej tożsamości i dobrego samopoczucia w różnych środowiskach.

Publikacje pokonferencyjne najczęściej ukazują się w niewielkich nakładach, więc zebranie wielu pochodzących z nich tekstów w jednym opracowaniu ułatwia dostęp do nich głównie studentom, którzy zmuszeni są do korzystania z bibliotek publicznych. W niniejszym wyborze znalazły się artykuły z kilkunastu różnych źródeł tego rodzaju, przeredagowane, uaktualnione oraz uzupełnione odsyłaczami do literatury obcojęzycznej i stron internetowych.

Moim celem jest ukazanie edukacji międzykulturowej nie tyle jako idei, hasła czy ideologii popularnej w programach szkolnych i dokumentach instytucji europejskich (taką przedstawiłem ją już w książce *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości* będącej owocem pracy w ramach seminarium doktoranckiego pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Jerzego Nikitorowicza w Katedrze Edukacji Międzykulturowej Uniwersytetu w Białymstoku), co jako elementu refleksji i praktyki społecznej w sferach rzeczywistości kojarzonych nie tylko z systemem oświaty publicznej.

Dlatego też w kolejnych artykułach pogrupowanych w blokach tematycznych na zasadzie od ogółu do szczegółu – a raczej: od tego, co powszechnie znane, do tego,

co nietypowe i wręcz kontrowersyjne – Czytelnik ma możliwość zgłębiania różnych kontekstów zróżnicowania kulturowego i problemów edukacji w tych obszarach.

Na kontekst najbardziej ogólny składają się teoretyczne i metodologiczne podstawy pedagogiki międzykulturowej, przedstawione tu w perspektywie historycznej od praktyki edukacyjnej po zręby subdyscypliny naukowej. Do kontekstów klasycznych, najczęściej rozpatrywanych w literaturze przedmiotu nawiązują artykuły na temat Innych i Obcych żyjących na kulturowym pograniczu, jego socjopatologii, tożsamości i związanych z nią dylematów współczesnych emigrantów.

Rzadziej podejmowane konteksty – tu ze względu na interdyscyplinarność i dyskusyjność określone mianem pogranicznych – zostały przedstawione w kolejnych tekstach, których tematami są m.in. kontakty biznesowe, problemy osób ubogich, wykluczanych, chorych i umierających traktowanych jako Obcy, oraz próby poszukiwania wspólnego języka dla środowisk zróżnicowanych kulturowo i możliwości wykorzystania Internetu w edukacji międzykulturowej.

Podobny zamysł stanowi podstawę struktury **części drugiej** książki. Jest to obszerny, jeden z największych w Polsce, tematyczny **przewodnik bibliograficzny**, czyli lista prawie 2000 tytułów prac zwartych w kilkunastu językach (oprócz polskiego także m.in. w angielskim, czeskim, francuskim, hiszpańskim, katalońskim, niemieckim, portugalskim, słowackim, szwedzkim, włoskim). Może być przydatny zarówno doświadczonym badaczom, poszukującym źródeł do opracowań historycznych, retrospektywnych i porównawczych, jak i studentom dokonującym przeglądu dostępnej literatury przedmiotu w trakcie pisania prac semestralnych czy dyplomowych.

Pod względem merytorycznym przewodnik bezpośrednio nawiązuje do kontekstów zróżnicowania kulturowego i edukacji przedstawionych w wyborze artykułów – od podstawowych zagadnień podejmowanych w różnych dyscyplinach naukowych (pedagogika, socjologia, antropologia, psychologia i in.) po ujęcia mniej popularne, wręcz niszowe (np. problemy zróżnicowania kulturowego w kryminologii czy sporcie). Znajdują się w nim tytuły dzieł pionierów i klasyków zajmujących się problemami zróżnicowania kulturowego, a zwłaszcza edukacji wielo- i międzykulturowej, takich jak (w kolejności alfabetycznej): Martine Abdallah-Pretceille, Cristina Allemann-Ghionda, James A. Banks, Michael Byram, Carmel Camilleri, Duccio Demetrio, Jacques Demorgon, Carl A. Grant, José Antonio Jordán, James Lynch, Erich Mistrík, Fernand Ouellet, Micheline Rey, Christine E. Sleeter – z Polski zaś: Paweł Boski, Zenon Jasiński, Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Ewa Nowicka-Rusek.

Oprócz opracowań systematycznie ukazujących się pod szyldami instytucji międzynarodowych (m.in. Komisja Europejska, OFAJ – Francusko-Niemieckie Biuro do spraw Młodzieży, Rada Europy, UNESCO, Wysoka Rada do spraw Edukacji przy Rządzie Quebecu), Czytelnik znajdzie tu poświęcone różnym wymiarom zróżnicowania kulturowego źródła zwarte pochodzące z głównych oficyn uczelnianych: California State University, Cambridge University Press, Columbia University Press, Duke University Press, Edinburgh University Press, Georgetown University Press, Harvard University Press, Oxford University Press, Presses de l'Université d'Ottawa, Presses de l'Université

de Paris-Sorbonne, Presses Universitaires du Miral, State University of New York Press, Teachers College Press, Université de Montréal, University of Bradford, University of British Columbia Press, University of California Press, University of Georgia Press, University of South Carolina, University of Toronto Press, University of Wisconsin Press, Virginia University Press, oraz z rodzimych wydawnictw – Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Opolskiego, Uniwersytetu w Białymstoku (Trans Humana).

Są tu również tytuły naukowych, popularnonaukowych i dydaktycznych publikacji, które ukazały się pod szyldem renomowanych wydawnictw komercyjnych, oferujących literaturę poświęconą m.in. edukacji międzykulturowej: Armand Colin, Allyn & Bacon, Anthropos Aeconomica, De Boeck, Falmer Press, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Intercultural Press, L'Harmattan, Longman, Multilingual Matters, Routledge, St. Martin's Press, University Press of America, University Press of New England, Presses Universitaires de France czy polskiego Zakładu Wydawniczego Nomos.

Poza kanonem lektur zawierającym podstawy pedagogiki międzykulturowej (pojęcia, założenia teoretyczne i ideologiczne) oraz charakterystykę metodologii badań zróżnicowania kulturowego pod różnym kątem Czytelnik znajdzie tu szczegółowe opracowania m.in. na temat problemów tożsamości w warunkach wielo- i międzykulturowości, wielojęzyczności, komunikacji międzykulturowej, szkolnictwa i nauczycieli w instytucjach o zróżnicowanym kulturowo personelu i podopiecznymi, postaw, uprzedzeń i dyskryminacji oraz edukacyjnych sposobów przeciwdziałania im. Wszystko to ujęte w perspektywach międzynarodowej, narodowej, regionalnej, lokalnej i kontekstach porównawczych.

Do rzadziej cytowanych opracowań wymienionych w przewodniku można zaliczyć te dotyczące kwestii zróżnicowania kulturowego np. w nauczaniu matematyki, ochronie zdrowia, zarządzaniu i mediacji w środowiskach wielokulturowych, literatury pięknej i dzieł sztuk pięknych poświęconych Innym i Obcym oraz przez nich tworzonym, multimediów i powstających do wykorzystania za ich pomocą form przekazu. Godne polecenia są również obcojęzyczne encyklopedie i słowniki dotyczące problematyki międzykulturowej.

Na zakończenie przewodnika miłośnicy literatury przedmiotu znajdą tytuły tak niezwykłych źródeł, jak wielokulturowa książka kucharska dla studentów, przewodniki po grach „multikulti” czy satyryczne poradniki ksenofoba – żartobliwe charakterystyki wybranych narodów.

Mimo że współcześnie kategorie Inny i Obcy, koncepcje pogranicza oraz zróżnicowania kulturowego i etnicznego wykorzystuje się także w badaniach opartych na ideologii *gender* oraz dotyczących integracji osób niepełnosprawnych, to w zamieszczonym tu wykazie brakuje tytułów publikacji owych nurtów. W dostępnej literaturze stanowią bowiem odrębny, niezwykle bogaty dział, którego ujęcie byłoby niemożliwe ze względów technicznych – wielość kontekstów i szczegółowych źródeł wymagałaby osobnego, równie obszernego opracowania.

W wykazie w miarę możliwości uwzględniłem najnowsze wydania prac – bez wspomnienia edycji wcześniejszych, które łatwo znaleźć m.in. za pomocą internetowych katalogów bibliotecznych. Wyjątek stanowią klasyczne opracowania amerykańskie i francuskie z początków refleksji nad zróżnicowaniem kulturowym – np. pionierskie prace Rachel Davis DuBois czy Louisa Porchera.

Najwięcej spośród ujętych w niniejszym przewodniku prac powstało i zostało ogłoszonych drukiem w krajach, które ze skutkami zróżnicowania kulturowego borykają się od lat, m.in. wskutek przeszłości kolonialnej i prowadzonej wspólnie polityki imigracyjnej (Australia, Belgia, Francja, Hiszpania, Holandia, Kanada, Niemcy, Portugalia, Włochy, Stany Zjednoczone Ameryki, Szwajcaria, Wielka Brytania). W charakterze nowych tropów zostały tu jednak przedstawione również mniej liczne publikacje z ośrodków, w których refleksja nad edukacją międzykulturową rozwija się dopiero od niedawna (np. Argentyna, Bułgaria, Brazylia, Czechy, Izrael, Honduras, Kolumbia, Gwatemala, Peru, Rosja, Słowacja). Mam nadzieję, że taka forma pomocy naukowej spotka się z Państwa życzliwym przyjęciem.

Przemysław Paweł Grzybowski

Bydgoszcz, wrzesień 2011

Część pierwsza

Wybór artykułów

Kontekst historyczny, teoretyczny i metodologiczny – pedagogika międzykulturowa

Od pedagogii do pedagogiki międzykulturowej

Teoria i praktyka edukacji międzykulturowej pozostają w wielu relacjach ze zjawiskami i procesami dokonującymi się w życiu społecznym. Sprawia to, że rozmaite fakty, wydarzenia, zjawiska, zachodzące w dziedzinie polityki, w funkcjonowaniu różnych instytucji (m.in. szkół), grup społecznych (np. rodzin, społeczności lokalnych, grup zawodowych itp.) zmuszają do krytycznej analizy i ponownego rozważenia propozycji teoretycznych i poczynań praktycznych dotyczących tej edukacji. Inaczej mówiąc – liczne konteksty społeczne, zmieniające się społeczne uwarunkowania, skłaniają do poszukiwania stosownych w nowych okolicznościach sposobów podejmowania i realizacji edukacji międzykulturowej¹.

W przypadku problemów szczególnie istotnych społecznie – a z takimi mamy do czynienia w przypadku zróżnicowania kulturowego i jego następstw, możliwa jest zarówno wewnątrzdiscyplinarna, jak i międzydiscyplinarna współpraca specjalistów. O refleksji pedagogicznej można mówić nawet na stykach paradygmatów ukształtowanych w okolicznościach odmiennych historycznie i kulturowo. Możliwe jest zatem czerpanie inspiracji z przeszłości oraz poszukiwanie perspektyw na podstawie spraw najbardziej istotnych dla edukacji i jej uczestników w określonych warunkach. Uzasadnienia tej tezy proponuję poszukiwać w charakterystyce rozwoju pedagogiki międzykulturowej – jednej z najmłodszych dziedzin refleksji nad edukacją².

¹ T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska, *Wprowadzenie* [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Społeczne uwarunkowania edukacji międzykulturowej. Problemy praktyki oświatowej*, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego – Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP – Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn – Warszawa – Toruń 2009, s. 11.

² Wykorzystałem tu artykuł: P.P. Grzybowski, *Między pedagogią i pedagogiką – o refleksji nad edukacją międzykulturową* [w:] T. Hejnicka-Bezwińska, R. Leppert (red.), *Ewolucja „ogólności” w dyskursach pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 265–275, oraz

W literaturze naukowej, opracowaniach o charakterze edukacyjnym powstających na zlecenie rozmaitych gremiów oraz w formalnej i nieformalnej działalności edukacyjnej, w zależności od ram czasowych poszczególnych opracowań i przedstawianych w nich treści, pedagogika międzykulturowa pojmowana jest jako:

- **pedagogia** – praktyka edukacyjna, to jest rzeczywiście wykonywane czynności wychowawcze wraz z kontekstem dyrektyw praktycznych i ich uzasadnień;
- **subdyscyplina naukowa** – dynamicznie rozwijająca się, wyrosła z praktyki edukacyjnej pedagogika szczegółowa, mająca własny przedmiot zainteresowań, system pojęć i metodologię³.

W ten sposób w naukowej refleksji o edukacji w warunkach zróżnicowania kulturowego znajduje wyraz ewolucyjny proces przechodzenia od pedagogii do pedagogiki⁴. Poszczególne etapy rozwoju pedagogiki międzykulturowej jako subdyscypliny naukowej wiążą się z przemianami w praktyce edukacyjnej oraz zaawansowaniem współpracy przedstawicieli poszczególnych nauk społecznych. Charakteryzuje je stopniowe przechodzenie w podejściu do przedmiotu badań od perspektywy makrokulturowej do mikrokulturowej, a także metodologiczne przejście od modelu jedno- i wielodyscyplinarnego do międzydyscyplinarnego.

Nie licząc pojedynczych publikacji poświęconych lokalnym problemom kształcenia obcokrajowców, początki naukowej refleksji nad uwikłaniem edukacji, a zwłaszcza oświaty w problemy zróżnicowania kulturowego, wiążą się z pracami amerykańskiego Biura do spraw Wychowania Międzykulturowego. Powstało ono w 1939 roku z połączenia działających od pięciu lat w środowisku Uniwersytetu Columbia Serwisu Biura do spraw Wychowania w Prawach Człowieka oraz Serwisu Biura do spraw Wychowania Międzykulturowego. Autorami inicjatywy byli członkowie Stowarzyszenia Wychowania Progresywnego (wśród nich główna inicjatorka, pionierka wychowania międzykulturowego w Stanach Zjednoczonych – Rachel Davis DuBois⁵) oraz środowisko mniejszości żydowskiej, współfinansujące działalność instytucji i poszczególne projekty. Celem Biura było udzielanie pomocy nauczycielom i pracownikom administracji 50 nowojorskich szkół w tworzeniu i realizacji programów wychowania międzykulturowego, kształcenie nauczycieli i prowadzenie badań naukowych na temat

fragmenty opracowania: P.P. Grzybowski, *Edukacja międzykulturowa – przewodnik. Pojęcia – literatura – adresy*, Impuls, Kraków 2008.

³ Niektórzy autorzy określają pedagogikę międzykulturową jako szczegółowy nurt teorii pedagogicznej lub nurt metodologiczny – zob. np. K. Rubacha, *Budowanie teorii pedagogicznych* [w:] Z. Kwieciński, B. Sliwowski (red.), *Pedagogika – podręcznik akademicki*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 63.

⁴ Szerzej na ten temat: T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika pozytywistyczna* [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwowski (red.), *Pedagogika...*, t. 1, dz. cyt., s. 204–215.

⁵ Zob. R.D. DuBois, *Build together Americans: Adventures in intercultural education for the secondary school*, Hinds, Hayden & Eldredge, New York 1945; R.D. DuBois, *Get together Americans*, Harper Bros, New York 1943. Szerzej na ten temat: R.D. DuBois, C. Okorodudu, *All this and something more: Pioneering in intercultural education*, Dorrance & Co., Bryn Mawr 1984; N.V. Montalto, *A history of the intercultural educational movement 1924–1941*, Garland, New York 1982.

stosunków międzyludzkich w centrach miast – zwłaszcza pod kątem napięć i konfliktów wynikających ze zróżnicowania kulturowego.

Wówczas też, według Denis Lacorne, w Stanach Zjednoczonych Ameryki pojawiła się po raz pierwszy kategoria „wielokulturowość” (*multiculturalism*) 27 czerwca 1941 roku w „New York Herald Tribune” ukazała się recenzja właśnie opublikowanego dzieła Edwarda Haskella *Lance. A novel about multicultural man* (Powieść o wielokulturowym człowieku)⁶. W książce tej zostało przedstawione nowe społeczeństwo amerykańskie. Owa nowość przejawiała się w kosmopolityzmie, wielorasowości, wielojęzyczności i zróżnicowaniu kulturowym, a patriotyzm i inne wartości wiążące obywatela z państwem utraciły dlań dotychczasowe znaczenie⁷.

W 1943 roku William E. Vickery i Stewart G. Cole opublikowali pierwszy tom w serii publikacji Biura na temat wychowania międzykulturowego, zatytułowany *Intercultural education in American schools: Proposed objectives and methods* (Wychowanie międzykulturowe w amerykańskich szkołach)⁸. Uważa się, że właśnie ta książka zapoczątkowała amerykański (i nie tylko – biorąc pod uwagę zaangażowanie światowych ośrodków anglofońskich) dyskurs nad problemami zróżnicowania kulturowego w oświacie. Z różnych przyczyn Biuro stopniowo ograniczało swą działalność, aż zaprzestało jej w 1954 roku. Po zakończeniu drugiej wojny światowej problematyka ta pojawiała się sporadycznie (zwykle jako temat uboczny) w studiach nad osobowością na Uniwersytecie Columbia, a następnie w ramach zapoczątkowanych przez George’a P. Murdocka i Johna Whitinga na Uniwersytecie Yale antropologicznych badań hologicistycznych na temat spotkań i kontaktów między kulturami (cywilizacjami). Były to ekstensywne, opierające się na przesłankach etnologicznych studia porównawcze na wielką skalę, dotyczące dziesiątek lub setek społeczności (społeczeństw). Zastąpiły je intensywne studia pogłębione jednej lub kilku kultur, analizowanych pod kątem występowania jakiejś cechy. Tego rodzaju podejście obecne było również w pracach psychiatrów transkulturowych i psychoanalityków tego okresu⁹.

Szczegółowe badania edukacyjnego uwikłania zróżnicowania kulturowego pojawiły się w amerykańskich naukach społecznych w połowie lat 60. XX wieku, kiedy doszło do zacieśnienia współpracy pedagogiczno-antropologicznej. Jej ukoronowaniem było zorganizowanie w 1975 roku w San Francisco sympozjum naukowego, któ-

⁶ Zob. E. Haskell, *Lance. A novel about multicultural men*, John Day, New York 1941.

⁷ Za: W. Żelazny, *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, s. 219.

⁸ Zob. W.E. Vickery, S.G. Cole, *Intercultural education in American schools: Proposed objectives and methods*, Harper, New York 1943. Zob. także: G.W. Allport, K.W. Bigelow, *Cultural groups & human relations: Twelve lectures before the Conference on Educational Problems of Special Cultural Groups, held at Teachers College, Columbia University, August 18 to September 7, 1949*, Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, New York 1951.

⁹ Zob. M. Mauviel, *Qu'appelle-t-on études interculturelles en sciences humaines et en sciences de l'éducation? Esquisse d'un état de la question* [w:] C. Clanet (red.), *L'interculturel en éducation et en sciences humaines*, t. 1, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse 1985, s. 5.

rego uczestnicy podjęli się określenia związków między zróżnicowaniem kulturowym i edukacją, co zaowocowało stworzeniem podstaw programowych modelu edukacji wielokulturowej¹⁰.

W Europie, według Martine Abdallah-Pretceille, pierwsze przesłanki podejścia międzykulturowego do problemów zróżnicowania kulturowego pojawiły się w połowie lat 60. XX wieku w Szwajcarii w środowisku psychologicznym. Wtedy to Jean Piaget opublikował artykuł *Nécessité et signification des recherches comparatives en psychologie génétique* (Potrzeba i znaczenie badań porównawczych w psychologii genetycznej)¹¹ – uważany za świadectwo narodzin psychologii międzykulturowej. Korzeni pedagogiki międzykulturowej w europejskim kręgu kulturowym poszukuje się więc głównie w ukazujących się na przełomie lat 60. i 70. pracach z dziedziny psychiatrii i psychologii międzykulturowej oraz w studiach antropologii (edukacyjnej, hologicznej, kognitywnej, psychologicznej, symbolicznej), etnometodologii, teorii komunikacji (zwłaszcza komunikacji międzykulturowej) i lingwistyki (interferencje i kontakty językowe). Wtedy też zarysowały się pęknięcia między czerpiącym z doświadczeń amerykańskich środowiskiem anglojęzycznym, a idącym własną drogą środowiskiem badaczy z kręgu kultury francuskiej. Przesłanki wyboru odmiennych dróg wynikały nie tylko z rozbieżności terminologicznych, lecz także z podejścia do zależności między szkołą a jej środowiskiem a polityką oświatową państwa. W Ameryce twierdzono bowiem, że szkoła jest w stanie sama rozwiązać problemy uczniów wywodzących się z mniejszości kulturowych, dzięki odpowiednim programom i polityce władz. W podejściu europejskim (w którym coraz silniej brzmiał głos badaczy frankofońskich, do niedawna niezbyt widocznych w dyskursie) wyraźnie podkreślano zależności między kulturą, sytuacją socjalną i miejscem rodzin w środowisku a powodzeniem szkolnym uczniów – zwłaszcza wywodzących się z grup defaworyzowanych pod względem społeczno-ekonomicznym i/lub zdominowanych przez większość¹².

W latach 70. i 80. XX wieku badania naukowe w zarysowującym się modelu pedagogicznej subdyscypliny dotyczyły m.in. następujących zagadnień:

- zróżnicowanie kulturowe i relacje między kulturami;
- tożsamość, język, napięcia i konflikty wynikające z różnic – wszystko ujmowane głównie w optyce dwukulturowej;
- praca socjalna w środowiskach zróżnicowanych kulturowo (okoliczności, metodyka, kształcenie kadr);
- imigranci, dzieci i młodzież wywodzący się z rodzin imigranckich;
- oświata robotników cudzoziemskich i ich dzieci;

¹⁰ Zob. M. Mauviel, *Qu'appelle-t-on...*, dz. cyt., s. 3. Szerzej na ten temat: T. Lewowicki, *O ideałach i praktykach edukacji wielokulturowej i międzykulturowej*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 1–2/2001.

¹¹ Zob. J. Piaget, *Nécessité et signification des recherches comparatives en psychologie génétique*, „International Journal of Psychology”, nr 1/1966, s. 3–13.

¹² Szerzej o historii wielodyscyplinarnego dyskursu naukowego, który legł u podstaw współczesnej pedagogiki międzykulturowej, zob. M. Mauviel: *Qu'appelle-t-on...*, dz. cyt., s. 4–20.

- kształcenie nauczycieli i wychowawców dla edukacji w warunkach zróżnicowania kulturowego;
- stosunek nauk społecznych (szczególnie nauki o edukacji) do zróżnicowania kulturowego w systemie oświaty.

Odpowiednio do ewolucji nurtów wielokulturowego i międzykulturowego w polityce oświatowej początkowo dominującym przedmiotami refleksji pedagogicznej (wyraźnie określanymi np. w ramach dyskusji prowadzonych w zespołach roboczych Rady Europy) były – wprowadzenie do systemu szkolnego dzieci imigrantów oraz uwarunkowania ich sukcesu szkolnego. Subdyscyplinie o tak określonych zainteresowaniach wyznaczono zadanie polegające przede wszystkim na ustaleniu podstaw oraz opisanie okoliczności (przesłanek, warunków, perspektyw itp.) oddziaływań edukacyjnych podejmowanych wobec dzieci imigrantów w placówkach wychowawczo-oświatowych kraju przyjmującego – przy założeniu, że w perspektywie powrotu do kraju pochodzenia dzieci te mają prawo i powinny mieć możliwość zachowywania własnej tożsamości oraz uniwersum symbolicznego. Wkrótce jednak refleksja ta wzbogaciła się o wątki związane z rozdźwiękiem między wymaganiami szkoły (czy szerzej, podmiotów organizujących system szkolny) a oczekiwaniami rodzin oraz potrzebami samych dzieci i młodzieży¹³.

Współcześnie pedagogika międzykulturowa jawi się jako subdyscyplina pedagogiczna zajmująca się problemami edukacyjnymi społeczeństw (społeczności) zróżnicowanych kulturowo (głównie wewnątrznie). Jej istotę stanowi strukturalne podejście do analizy procesów edukacji na tle ewolucji danego systemu społecznego. Podstawy mają charakter międzydyscyplinarny i poza naukami o edukacji osadzone są w antropologii, socjologii, psychologii, językoznawstwie, historii i innych dyscyplinach naukowych. Opierają się na relatywistycznej epistemologii, w której istnieje świadomość wielości perspektyw i kontekstualności przedmiotu poznania¹⁴ – zwłaszcza przy uznaniu różnorodności kulturowej środowisk, w których rodzą się poszczególne wątki dyskursu.

W metodologii pedagogiki międzykulturowej można więc mówić o podejściach międzykulturowym lub wielokulturowym – odpowiadających paradygmatom, w których funkcjonują określone środowiska badaczy. Właśnie z uwagi na zakorzenienie problematyki zróżnicowania kulturowego w rozmaitych paradygmatach, skutek odmiennych punktów odniesienia, trudne (nie wiadomo też, czy celowe) jest ustalenie jednolitego i/lub uniwersalnego rdzenia epistemologicznego pedagogiki międzykulturowej. Fakt ten – podobnie jak ma to miejsce w przypadku pedagogiki ogólnej – prowadzi do pytań o tożsamość tej subdyscypliny czy nawet o sens jej istnienia.

W ogólnym podejściu można uznać, że u podłoża epistemologii pedagogiki międzykulturowej spoczywają relacje „Ja” (indywidualnego i/lub zbiorowego) z innymi,

¹³ Szerzej na ten temat: L. Porcher, *Éducation des enfants de migrants: une pédagogie interculturelle sur le terrain*, Conseil d'Europe, Strasbourg 1979.

¹⁴ Zob. M. Abdallah-Preteille, *Vers une pédagogie interculturelle*, Anthropos, Paris 1996, s. 127 i dalsze.

zwłaszcza z Innymi/Obcymi, których kultura lub *ethos* stanowi dla „Ja” nieobojętny przedmiot obserwacji, analiz, doświadczania i konfrontacji, wynikających z nich następstw społecznych (komunikacji, dialogu, interakcji, konfliktu, dysfunkcji itp.), ujmowanych z perspektywy indywidualnej, zbiorowej, w kontekstach polityczno-ideologicznych, historycznych, przyszłościowych itp. Akcenty zainteresowania rozkładają się po równo na podmiotach i przedmiotach edukacji uwikłanych w rozmaite sytuacje. Nie istnieje więc wyraźnie wyodrębniony i ściśle ograniczony przedmiot pedagogiki międzykulturowej. Można mówić jedynie o dyskursywnych, rozpatrywanych w kontekście edukacyjnym obszarach problemowych¹⁵.

Cechą charakterystyczną, odróżniającą pedagogikę międzykulturową od pedagogik – czy raczej pedagogii narodowych, jest odmienna podstawa aksjologiczna: pedagogika narodowa zawsze jest skierowana przeciwko komuś lub nastawiona na ochronę kogoś. W pedagogiach i pedagogice międzykulturowej już z dialektycznego założenia nie ma mowy o opozycyjności czy represyjności. Najczęściej zgłębiane **obszary problemowe** pedagogiki międzykulturowej są następujące:

- występowanie wyraźnie wyodrębniających się grup kulturowych;
- pogranicze kulturowe w kontekście wielokulturowości i międzykulturowości (jego charakter, zasięg, problemy, perspektywy itp.) – w ujęciu zarówno narodowym, jak i międzynarodowym – zachodzące na pograniczu procesy wprowadzania, przyjmowania, adaptacji, asymilacji, integracji, akulturacji, dyfuzji kulturowej, odrzucania, marginalizacji, wykluczania, naznaczania, dyskryminacji (pozytywnej i negatywnej) itp.;
- tożsamość (kulturowa, etniczna i międzykulturowa) – jej kształtowanie (się), osobowość i różnice osób żyjących na pograniczach;
- postawy, stereotypy, uprzedzenia, napięcia, konflikty (szczególnie w stosunkach „mniejszość – większość”);
- sytuacja imigrantów, ich dzieci oraz społeczeństw przyjmujących w relacjach z nimi;
- przekaz dziedzictwa kulturowego w sytuacji pogranicza, rozdarcie jednostki pomiędzy dwoma (lub więcej) systemami znaczeń oraz konsekwencje tego faktu dla samej jednostki i jej środowiska;
- nauczanie/uczenie się rozpoznawania, dekonstrukcji i akceptacji różnicy;
- czynniki łagodzące lub eliminujące problemy z (po)rozumieniem międzykulturowym i porozumienie to ułatwiające, dialog, jego uwarunkowania i przebieg;
- polityka społeczna, oświatowa różnych podmiotów wobec mniejszości kulturowych;
- skutki przemieszczania się osób z jednego środowiska kulturowego do drugiego (np. poszukujących pracy, turystów, sportowców, członków rodzin rozsianych po różnych krajach);

¹⁵ Zob. M. Abdallah-Pretceille, *Vers une...*, dz. cyt., s. 140 i dalsze.

- sytuacja, perspektywy i prawa jednostek oraz grup defaworyzowanych wskutek różnicy (np. wszelkiego rodzaju mniejszości);
- stosunki pomiędzy kulturami tradycyjnymi i kulturą postmodernistyczną, kulturami „wirtualnymi” i kulturami narodowymi;
- organizacja systemu oświaty i jego poszczególnych elementów w warunkach zróżnicowania kulturowego;
- oświata wobec Innego/Obcego i jej wielopłaszczyznowe uwikłanie, przejawy stereotypów i uprzedzeń w podręcznikach, mediach, literaturze itp., poprawność polityczna, ukryty program, ujęcia zróżnicowania kulturowego w programach szkolnych;
- działania (treści, metodyka itp.) i ich skutki w ramach formalnej oraz nieformalnej edukacji wielokulturowej i międzykulturowej;
- problemy zróżnicowania kulturowego szkół, dostosowania programów szkolnych, uznawania tożsamości kulturowej uczniów, kształcenia nauczycieli i wychowawców;
- problemy pedagogiki międzykulturowej (lub edukacji wielo- i międzykulturowej) jako przedmiotu kształcenia podstawowego nie tylko na studiach pedagogicznych¹⁶.

Refleksja w ramach pedagogiki międzykulturowej z jednej strony dokonuje się na wysokim poziomie ogólności – z drugiej jej cechą charakterystyczną jest skrajna dynamika i wewnętrzne rozbicie, a także konieczność każdorazowego dookreślenia kontekstu kulturowego przedmiotu, co wiąże się z jego szczegółowym umocowaniem. Niezbędne jest bowiem branie pod uwagę tradycji edukacyjnych zróżnicowanych podmiotów oraz przedmiotów edukacji, ich statusów oraz przeszłego i obecnego uwikłania społecznego, okoliczności polityczno-gospodarczych czy kondycji psychospołecznej rozpatrywanej zwłaszcza przez pryzmat ewentualnych napięć i konfliktów, wynikających z występowania, okazywania i doświadczania różnicy. Refleksja ta jest tym bardziej ogólna, im szerszego obszaru dotyczy (np. systemu oświaty wybranego kraju lub regionu), a jej względna szczegółowość rośnie w miarę zawężania tego obszaru, co pozwala na uwzględnienie cech indywidualnych (np. wybranej szkoły, rodziny, jednostki). Ów obszar w różnym zakresie pokrywa się z płaszczyznami refleksji wyróżnionymi na zasadzie zawężania problematyki zainteresowań: pedagogiki komunikowania międzykulturowego, pedagogiki sytuacji międzykulturowych, pedagogiki międzynarodowych spotkań młodzieży czy pedagogiki różnicy – nie wspominając o pedagogikach uprawianych w różnych okresach popularności ideologii wielokulturowości¹⁷.

Pierre Dasen i Jean Retschitzki wyróżniają w badaniach zróżnicowania kulturowego dwa komplementarne podejścia – **studia sytuacji** charakterystycznej dla danego obszaru (z porównywaniem lub nie poszczególnych kultur i etnosów) oraz studia

¹⁶ Szerzej na ten temat: P. Denoux, *La recherche interculturelle en France* [w:] M. Abdallah-Prechteille, A. Thomas (red.) *Relations et apprentissages interculturels*, Armand Colin, Paris 1995, s. 161–173.

¹⁷ Zob. F. Ouellet, *L'éducation interculturelle. Essai sur le contenu de la formation des maîtres*, L'Harmattan, Paris 1991, s. 81–114.

interakcji zachodzących pomiędzy jednostkami lub grupami w różnego rodzaju sytuacjach, zjawisk im towarzyszących oraz ich następstw¹⁸. Do opisu rodzajów badań w ramach międzynarodowej współpracy międzydyscyplinarnej niekiedy wykorzystuje się kategorie *cultural studies* lub *cross-cultural studies* (badania porównawcze lub uwzględniające podejście wielokulturowe) oraz *intercultural studies* (badania uwzględniające podejście międzykulturowe)¹⁹. Ze względu na spory terminologiczne między różnymi środowiskami jest to jednak nazewnictwo względne i umowne, więc często doszukiwanie się w publikacjach elementów takiego czy innego modelu bywa złudne. Jakkolwiek badania porównawcze i międzykulturowe pomagają zrozumieć funkcjonowanie społeczeństw i jednostek w warunkach pogranicza kulturowego, dzięki dostarczaniu odniesień do różnicy (na zasadzie efektu zwierciadła) pozwalają zaś lepiej pojmować własne społeczeństwo.

Wyłączna komparatystyka nie mieści się w modelu badań międzykulturowych, ponieważ poddawany porównaniom przedmiot stanowi tylko wyizolowany element danej kultury – jak często się to dzieje np. w przypadku studiów psychologicznych. Badania porównawcze umożliwiają natomiast weryfikację teorii dotyczących rzeczywistości w określonym kontekście, niekiedy zbyt często funkcjonujących w świadomości ich twórców i użytkowników jako twory uniwersalne, możliwe do zastosowania we wszelkich okolicznościach²⁰.

Współcześnie zadaniem pedagogiki międzykulturowej jest nie tylko refleksja nad problemami edukacyjnymi związanymi ze zróżnicowaniem kulturowym, ale również ich wykorzystanie, nadanie im rangi w programach i praktyce edukacyjnej przez zwrócenie uwagi na istotność świadomego spotykania i poznawania Innych/Obcych oraz następstw tych faktów. Brak jednolitości terminologicznej, wielość paradygmatów, nie zawsze skuteczna współpraca środowisk naukowych i nauczycielskich oraz problematyczna z wymienionych wyżej powodów współpraca międzynarodowa skłaniają do stwierdzenia, że pedagogika międzykulturowa będzie ulegać mniej lub bardziej dynamicznej, wielokierunkowej ewolucji – mimo istniejącego niewątpliwie od jej zarania wewnętrzny kryzysu. Perspektywy tej ewolucji wytyczył Gaston Mialaret, stwierdzając:

W tej dziedzinie należy zauważyć inflację kategorii pojęciowych, odmitologizować powszechne banały, które potwierdza się jako prawdy absolutne, a które nie mają już żadnego sensu, gdy weźmie się pod uwagę współczesne zróżnicowanie

¹⁸ Zob. P. Dasen, J. Retschitzki, *Recherches interculturelles* [w:] ARIC, *Socialisations et cultures. Actes du premier colloque de l'ARIC „SocialisationS”*, Publications Université Toulouse-Le Miral, Toulouse 1989, s. 9–10.

¹⁹ Zob. B. Troadec, *Approches culturelle et interculturelle comparative: vers une intégration de paradigmes complémentaires*, Act du VIII-ème Congrès de l'Association pour la Recherche Interculturelle (ARIC) Université de Genève – 24-28 septembre 2001, www.unige.ch/fapse/SSE/groups/aric (19.09.2004).

²⁰ Zob. M. Abdallah-Pretceille, *Vers une...*, dz. cyt., s. 105. Szerzej na ten temat: R. Miguelez, *La comparaison interculturelle. Logique et méthodologie d'un usage empiriste de la comparaison*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal 1977.

sytuacji pod względem historycznym i geograficznym; należy przedstawić o wiele dokładniejsze analizy koncepcji kultury, wielokulturowości, międzykulturowości... i dopiero wtedy spróbować sformułować modele praktycznych rozwiązań, na które czekają nauczyciele, rodzice i zarządzający oświatą²¹.

W Polsce badania na temat zjawisk związanych ze zróżnicowaniem kulturowym, zwłaszcza w kontekście edukacji międzykulturowej i regionalnej, prowadzone są m.in. w Katedrze Edukacji Międzykulturowej Uniwersytetu w Białymstoku, Katedrze Pedagogiki Ogólnej na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, Instytucie Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, a także Wyższej Szkole Nauk Pedagogicznych Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Jednostki te organizują cykliczne, międzydyscyplinarne, zwykle międzynarodowe konferencje naukowe, których rezultatem są liczne publikacje (ich tytuły zamieszczono w przewodniku bibliograficznym załączonym do niniejszego opracowania) oraz zacieśnianie współpracy między ośrodkami naukowymi i ich zagranicznymi współpracownikami.

W 1994 roku w Ciechanowcu, z inicjatywy Tadeusza Lewowickiego, powstał Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza funkcjonujący w ramach jedynej w swoim rodzaju Federacji Zespołów Badań Pogranicza. Podczas konferencji naukowej „Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości w warunkach wielokulturowości”, zorganizowanej w październiku 2007 roku w Namestowie przez Zakład Pedagogiki Ogólnej przy Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, powstała grupowa inicjatywa powołania Stowarzyszenia Wspierania Edukacji Międzykulturowej, którego celem jest:

- wspieranie rozwoju polskiej myśli naukowej w dziedzinie pedagogiki międzykulturowej;
- realizacja badań naukowych z zakresu edukacji międzykulturowej;
- wspieranie inicjatyw edukacyjnych obejmujących kwestie wielo- i międzykulturowości;
- wspieranie działań społecznych mających związek z edukacją w warunkach zróżnicowania kulturowego;
- integracja środowisk zajmujących się problematyką edukacji międzykulturowej²².

W 2004 roku przy Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk powołano Zespół Pedagogiki Kultury i Edukacji Międzykulturowej, na czele którego stoi Jerzy Nikitorowicz jako przewodniczący i Janusz Gajda jako wiceprzewodniczący. W skład Zespołu wchodzi wielu działaczy Stowarzyszenia Wspierania Edukacji Międzykulturowej. Liczne spotkania członków Stowarzyszenia i Zespołu, w ramach międzynarodowych konferencji naukowych, i wspólne inicjatywy badawcze pozwalają twierdzić, że perspektywy polskiej myśli w pedagogice międzykulturowej są obiecujące.

²¹ G. Mialaret, *La multiculturalité et l'éducation au XXI siècle* [w:] L. Marmoz, M. Derrij (red.), *L'interculturel en questions. L'autre, la culture et l'éducation*, L'Harmattan, Paris 2001, s. 249. Wszystkie cytaty z publikacji obcojęzycznych w tłumaczeniu autora.

²² W kwietniu 2011 roku została uruchomiona strona internetowa stowarzyszenia: swem.uwb.edu.pl. (18.04.2011).

- Tydén M., *Svensk antisemitism 1880–1930*, Centre for Multiethnic Research, Uppsala University, Faculty of Arts, Uppsala 1986.
- Van Til W. (red.), *Intercultural attitudes in the making. Parents, youth leaders, and teachers at work*, Harper, New York 1947.
- Vogt W.P., *Tolerance. Education learning to live with diversity and difference*, Sage, Thousand Oaks 1997.
- Wiewiorka M. (red.), *Racisme et xénophobie en Europe*, La Découverte, Paris 1994.
- Wiewiorka M., *El espacio del racismo*, Ediciones Paidós Ibérica, Barcelona 1992.

Zróżnicowanie kulturowe w Europie, europejski wymiar edukacji

- Abdallah-Pretceille M., *Les Droits de l'Homme en Europe 1789–1992*, CRDP, Amiens 1994.
- Allemann-Ghionda C. (red.), *Multiculture et éducation en Europe/Multikultur und Bildung in Europa*, Peter Lang, Berne 1994.
- Allemann-Ghionda C., *Schule, Bildung und Pluralität. Sechs Fallstudien im europäischen Vergleich*, Peter Lang, Bern 1999.
- Altermatt U., *Sarajewo przestrzega. Etnonacjonalizm w Europie*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 1998.
- Aluffi-Pentini A., Lorenz W. (red.), *Anti-racist work with young people. European experiences and approaches*, Russell House, Lyme Regis 1996.
- Antonouris G., Bonnier B., Keane M., *The training of school directors for the European dimension*, Vol. 3: *School Directors and the European Dimension. Towards a Training Programme*, University of Strathclyde, Glasgow 1995.
- Antonouris G., *The European dimension in teacher training. Activity book 1: An introductory course on intercultural cross-curricular themes: Intercultural perspective*, Nottingham Polytechnic, Nottingham 1990.
- Antonouris G., *The European dimension in teacher training. Activity book 2: An introductory course on intercultural cross-curricular themes: National curriculum, environmental issues*, Nottingham Polytechnic, Nottingham 1990.
- ASEREP, *La dimension européenne: des outils au service d'une politique interculturelle: Toulouse du 16 au 20 mai 1993*, ASEREP, Toulouse 1993.
- Association Européenne de Recherches et d'Etudes Pédagogiques, *La dimension européenne: des outils au service d'une politique interculturelle: Toulouse du 16 au 20 mai 1993*, Association Européenne de Recherches et d'Etudes Pédagogiques, Toulouse 1993.
- Babiński G., Miodunka W. (red.), *Europa państw, Europa narodów. Problemy etniczne Europy Środkowo-Wschodniej*, Nomos, Kraków 1995.
- Barthel S., *La pédagogie de projet: approche pluridisciplinaire de la dimension européenne dans l'enseignement secondaire. 55ème séminaire du Conseil de l'Europe pour enseignants, Donaueschingen, Allemagne, 18–23 mai 1992: rapport*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1992.
- Barthélemy D., Ryba R., Birzea C., Leclercq J.-M., *La dimension européenne dans l'enseignement secondaire*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1997.

- Bauböck R. (red.), *From alien to citizens: Redefining the status of immigrants in Europe*, Avebury, Aldershot 1994.
- Beernaert Y., Rupert C. (red.), *La dimension européenne et l'éducation culturelle, actes, université d'été 1992/The European dimension and cultural education, proceedings, Summer University 1992*, ATEE, Bruxelles 1993.
- Beernaert Y., Van Dijk H., Sander T., *The European dimension in teacher education*, ATEE, Bruxelles 1993.
- Bekemans L., Ortiz de Urbina Y., *Étude sur l'éducation: l'enseignement des immigrés dans l'Union européenne*, Luxembourg 1997.
- Belard M., *Clubs européens*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1993.
- Bell G.H., *Developing a European dimension in primary schools*, David Fulton Publishers, London 1991.
- Benattig R., *Migrants en Europe: quel avenir éducatif et culturel?*, Conseil de l'Europe, L'Harmattan, Strasbourg – Paris 1987.
- Benda-Beckmann K von, Verkuyten M. (red.), *Nationalism, ethnicity and cultural identity in Europe*, Utrecht University, Utrecht 1995.
- Berque J., *De nouveaux minoritaires dans la cité européenne (rapport de la Conférence pluridisciplinaire sur les aspects éducatifs et culturels des relations intercommunautaires)*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1989.
- Besalú X., Campani G., Palaudarias J.M., *La educación intercultural en Europa. Un enfoque curricular*, Pomares-Corredor, Madrid 1998.
- Birzea C., *Droits de l'homme et minorités dans les nouvelles démocraties européennes: les aspects éducatifs et culturels*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1996.
- Boucher M. (red.), *De l'égalité formelle à l'égalité réelle. La question de l'ethnicité dans les sociétés européennes*, L'Harmattan, Paris 2001.
- Bratt Paulson C., Peckham D., *Linguistic minorities in central and eastern Europe*, Multilingual Matters, Clevedon 1998.
- Brock C., Tulasiewicz W., *Education in a single Europe. With a foreword by Sir Edward Heath*, Routledge, London 1994.
- Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur, *Erziehung zur interkulturellen Verständigung. Das Handbuch der „Europäischen Jugendakademie“*, Studien Verlag, Innsbruck – Wien – München – Bozen 2002.
- Busquets J., *La dimensio Europea*, Generalitat de Catalunya, Departament de Ensenyament, Barcelona 1993.
- Byram M., *Education for European citizenship. Special issue*, Multilingual Matters, Clevedon 1996.
- Byram M., Tost Planet M. (red.), *Identité sociale et dimension européenne: la compétence interculturelle par l'apprentissage des langues vivantes*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2000.
- Camilleri C. (red.), *Différence et cultures en Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1995.
- CDCC, *Manuel de l'Année européenne des langues 2001 – Projet Langues Vivantes „Politiques linguistiques pour une Europe multilingue et multiculturelle“*, CDCC, Strasbourg 2000.
- Centre for Intercultural Education, *Intercultural Education Materials: A Selective Guide to Good Examples Within the European Union*, University of Ghent, Ghent 1997.
- Colin L., Müller B., *Europäische Nachbarn – vertraut und fremd: Pädagogik interkultureller Begegnungen*, Campus, Frankfurt am Main 1998.

- Collot A. (red.), *La pluralité culturelle dans les systèmes d'éducation européens*, Centre Régional de Documentation Pédagogique de Lorraine, Nancy 1993.
- Commission européenne – Direction générale XXII, éducation, formation et jeunesse, Eurosađc – *Production et reproduction des groupes linguistiques minoritaires au sein de l'Union européenne. Document*, Office des publications officielles des Communautés européennes, Luxembourg 1996.
- Commission européenne, *Community of learning – intercultural education in Europe*, Commission européenne, Luxembourg 1994.
- Commission européenne, *Report on the education of migrant's children in the European Union*, Commission européenne, Luxembourg 1994.
- Conseil de l'Europe, *La culture immigré dans une société en mutation. L'Europe multiculturelle en lan 2000*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1983.
- Conseil de l'Europe, *Quelle cohésion sociale dans une Europe multiculturelle? Concepts, état des lieux et développements*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2006.
- Consortium of Institutions for Development and Research in Education in Europe, *Geography and history with a European dimension. Manual for teachers in secondary education*, Consortium of Institutions for Development and Research in Education in Europe (CIDREE), Enschede 1992.
- Convey A., *Approaches to the European dimension in teacher education*, Central Bureau for Educational Visits and Exchanges, London 1992.
- Coulby D., Jones C., *Postmodernity and European education systems: Cultural diversity and centralist knowledge*, Trentham Books, Stoke-on-Trent-Staffordshire 1995.
- Council of Europe, *Differences and cultures in Europe*, Council of Europe, Strasbourg 1995.
- Dadzie S. (red.), *Adult education in multi-ethnic Europe. A handbook for organisational change*, Loseblatt-Ausgabe, Bonn 1997.
- Dadzie S. (red.), *Jugend- und Erwachsenenbildung für ethnische Minderheiten in Europa. Ein Handbuch für Antirassismussarbeit und Organisationsentwicklung*, Loseblatt-Ausgabe, Bonn 1997.
- Delle Donne M., Melotti U., Petilli S., *Immigrazione in Europa, solidarietà e conflitto*, L'Università La Sapienza, Cediss, Roma 1993.
- Demorgon J., Lipiansky E.-M., Müller B., Nicklas H., *Dynamiques interculturelles pour l'Europe*, Anthropos, Paris 2003.
- Demorgon J., Lipiansky E.M., Müller K.B, Nicklas H., *Europakompetenz lernen*, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2001.
- Dobrowolska B., Pawilonis A. (red.), *Europejska perspektywa edukacji człowieka. Pedagogika – przyszłość – tendencje*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010.
- Eldering L., Klopogge J., *Different cultures, same schools. Ethnic minority children in Europe*, Leiden University, Institute for Educational Research in the Netherlands, Laida 1987.
- European Association of Teachers (AEDE), *European Educational Exchanges. A Manual*, Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1993.
- Fermoso P. (red.), *Educación Intercultural – La Europa sin fronteras*, Narcea, Madrid 1992.
- Fragnière G., *Problèmes d'éducation dans une Europe en transition*, Collège d'Europe, Bruges 1995.
- Gallissot R. (red.), *Pluralisme culturel en Europe. Culture(s) européenne(s) et culture(s) des diasporas*, L'Harmattan, Paris 1993.

- Gauss K.-M., *Umierający Europejczycy. Podróże do sefardyjskich Żydów z Sarajewa, Nienców z Gottschee, Arboreszów, Łużyczan i Aroimunów*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2006.
- Giordan H. (red.), *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*, KIME, Paris 1992.
- Grzybowski P.P., *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*, Impuls, Kraków 2007.
- Gundara J., Jacobs S. (red.), *Intercultural Europe: Diversity and social policy*, Ashgate, Aldershot-Brookfield 2000.
- Gundara J.S. (red.), *Intercultural Europe diversity and social policy*, Ashgate, Arena, Aldershot – Burlington 2000.
- Hagege C., *Le souffle de la langue. Voies et destins des parlers d'Europe*, Éditions Odile Jacob, Paris 1992.
- Holmes D.R., *Integral Europe. Fast-capitalism, multiculturalism, neofascism*, Princeton University Press, Princeton 2000.
- Hornberg S., *Europäische Gemeinschaft und multikulturelle Gesellschaft. Anspruch und Wirklichkeit europäischer Bildungspolitik und praxis*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1999.
- Janusz G., *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Warszawa 1995.
- Jasińska-Kania A., Marody M. (red.), *Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, Scholar, Warszawa 2003.
- Kodron C., Oomen-Welke I., *Enseigner l'Europe dans nos sociétés multiculturelles/Teaching Europe in Multicultural Society*, Herbert-Jürgen Welke Fillibach Verlag, Freiburg im Breisgau 1995.
- Koopmans R. (red.), *Challenging immigration and ethnic relations politics comparative European perspectives*, Oxford University Press, Oxford – New York 2000.
- Kozłowska A., *Multicultural education in the unifying Europe*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2003.
- Krzysztofek K., Sadowski A. (red.), *Pogranicza etniczne w Europie. Harmonia i konflikty*, Trans Humana, Białystok 2001.
- Kultur des Aufwachsens: Pädagogik auf dem Weg zum multikulturellen Europa. Dokumentation BAMA-Kongress 3–5 Dezember 1999*, Bildungs- und Förderungswerk der GEW, Frankfurt am Main 2000.
- Kuźmińska R. (red.), *Socjolingwistyczne i kulturoznawcze elementy w nauczaniu języków obcych w aspekcie jednoczącej się Europy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.
- Lamo de Espinosa E. (red.), *Culturas, estados, ciudadanos. Una aproximación al multiculturalismo en Europa*, Alianza Editorial, Castellano 1995.
- Lewandowski E., *Pejzaż etniczny Europy*, Muza, Warszawa 2004.
- Lorenz W., „Developing Anti-Racist Strategies” – *An experimental learning module within the Youth for Europe programme*, European Centre for Community Education, Koblenz 1994.
- Malewska E., Śliwerski B. (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Impuls, Kraków 2002.
- Malikowski M., Wojakowski D. (red.), *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i i lokalnych*, Nomos, Kraków 2005.

- Marsal S., Weltin S., *Minorités nationales. Souffle de diversité, souffle d'Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2009.
- Mester J., *Europa wächst zusammen. Interkulturelles und politisches Lernen in europäischen Jugendbegegnungen*, Schriftenreihe der Forschungsgruppe Jugend und Europa, Bonn 1998.
- Ministère de l'Education nationale, Direction des Ecoles, *Colloque „la dimension européenne à l'école”, 12–13 juin 1991*, Ecole normale d'Auteuil, Paris 1992.
- Mistrík E., *Integrujúca sa Európa, občan a kultúra*, EVYAN, Bratislava 1999.
- Montané M., Bordas I., *The European dimension in secondary education for teachers and teacher educators*, The Network of Teacher Training Institutions, Col·legi de Doctors i Llicenciats en Filosofia, Barcelona 1993.
- Montané M., *Les régions et l'Europe: la dimension européenne dans l'enseignement secondaire: matériel pour la formation des enseignants/The regions and Europe: The European dimension in secondary education: Study materials for teacher education*, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya, Barcelona 1995.
- Neve D. De, *Pluralism in education in Europe report of the international conference, Alden Biesen, 18–20 May 1995*, VUB Press, Brussels 1997.
- Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobiecki M. (red.), *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Trans Humana, Białystok 2007.
- O'Connor E., *World studies in the European classroom*, Council for Cultural Cooperation, Council of Europe, Strasbourg 1980.
- Ohana Y., *Participation and citizenship: Training for minority youth project in Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1998.
- Paganini G., *Differences et proximités culturelles: L'Europe*, L'Harmattan, Paris 2001.
- Palomba D., Bertin N., *Insegnare in Europa: comparazione di sistemi formativi e pedagogia degli scambi interculturali*, Franco Angeli, Milano 1993.
- Parlement européen, *Étude sur l'éducation. L'enseignement des immigrés dans l'Union européenne*, Parlement européen, Luxembourg 1998.
- Petit M., *L'Europe interculturelle: mythe ou réalité?*, Presses Universitaires de France, Paris 1991.
- Pędziwiatr K., *Od islamu imigrantów do islamu obywateli. Muzułmanie w krajach Europy Zachodniej*, Nomos, Kraków 2005.
- Pluta A. (red.), *Kultura i edukacja wobec idei europejskości*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Częstochowa 2003.
- Porcher L., *L'education des travailleurs migrants en Europe. L'interculturalisme et la formation des enseignants*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1981.
- Pornbacher U., *Migration und interkulturelle Erziehung in Europa. Migration and intercultural education in Europe./Migration et education interculturelle en Europe. Bibliography for 1987*, Multilingual Matters, Clevedon 1990.
- Praia M., *European dimension in education: To think Europe through values looking at human rights*, Instituto Politecnico do Porto, Porto 1993.
- Rex J., Drury B. (red.), *Ethnic mobilisation in a multi-cultural Europe*, Avebury-CRER, Aldershot 1994.
- Rey M., *Identités culturelles et interculturelité en Europe*, Centre européen de la culture – Actes Sud, Genève 1997.

- Rey M., *Recueils d'informations sur les operations d'education interculturelle en Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1983.
- Ross A. (red.), *A Europe of many cultures*, Children's Identity and Citizenship in Europe Publication, London 2003.
- Rutkowiak J. (red.), *Uczenie się od outsidera. Perspektywa europejskiej współpracy edukacyjnej*, Impuls, Kraków 1997.
- Salvadori E., Boitier M.-F., Brackmeier M., *Le plaisir de partager: un partenariat scolaire européen „intégration et multiculturalisme en Europe”*, Ibis, Como-Pavia 1995.
- Shaw S. (red.), *Intercultural education in European classrooms*, Trentham Books, Stoke-on-Trent – Sterling 2000.
- Sierens S., *Outils Pédagogiques Interculturels. Un inventaire selectif de bons exemples dans l'Union européenne*, Steunpunt Intercultureel Onderwijs, Gent 1997.
- Skutnabb-Kangas T., *Pourquoi préserver et favoriser la diversité linguistique en Europe? Quelques arguments. Guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe – De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue. Etude de référence*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2002.
- Sociedad Española de Pedagogía, *Actas del X Congreso Nacional de Pedagogía: Educación Intercultural en la Perspectiva de la Europa Unida*, Sociedad Española de Pedagogía, Salamanca 1992.
- Starkey H., *Language Policy for a Multilingual and Multicultural Europe. Democratic Citizenship, Languages, Diversity and Human Rights*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2000.
- Sturn B.S., *Kampf um kulturelle Hegemonie in Europa. Von der Kollision der Zivilisationen zur Kultur eines friedlichen Europa 2007*, Universität Wien, Wien 2007.
- Tapia S. De, *Les nouvelles configurations de la migration irrégulière en Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2004.
- Tehindranarivelo D.J., *Le racisme à l'égard des migrants en Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2009.
- Tjeerdsma R.S., Stuijt M.B. (red.), *Bilingualism and education: A bibliography on European regional or minority languages*, Fryske Akademy – Mercator-Education, Ljouwert 1996.
- Treuheit W., Janssen B., Otten H., *Bildung für Europa interkulturelles Lernen in Jugendbegegnungen*, Europa Union Verlag, Bonn 1990.
- Unité de Coordination de L'Europe à l'Ecole, *L'Europe à l'Ecole – Vers une éducation européenne à la citoyenneté*, Unité de Coordination de L'Europe à l'Ecole, Bonn 2003.
- Vief-Schmidt G., Gröber M., Stöcklin D., Winter W., *La dimension européenne par le partenariat interrégional. L'expérience du Bade-Wurtemberg*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1997.
- Von Benda-Beckman K., Verkuyten M. (red.), *Nationalism, ethnicity and cultural identity in Europe*, Utrecht University, Utrecht 1995.
- Walasek S., *Wśród „swoich” i „obcych”. Rola edukacji w społeczeństwach wielokulturowych Europy Środkowej (XVIII–XX wiek)*, Impuls, Kraków 2006.
- Zarate G. (red.), *Langues, xénophobie, xénophilie dans une Europe multiculturelle*, CNDP, CRDP de Basse Normandie, Caen 1999.

Regiony a różnicowanie kulturowe – analizy lokalne, perspektywa porównawcza

- Abdi A.A., *Culture, education, and development in South Africa historical and contemporary perspectives*, Bergin Garvey, Westport 2002.
- Ackerman W.I., *In pursuit of peace programs and practice in Israel*, International Center for Peace in the Middle East, Tel-Aviv 1984.
- Adelman H., *Immigration and refugee policy. Australia and Canada compared*, University of Toronto Press, Toronto 1994.
- Alexandrova D. (red.), *Dialogue ethno-culturel en Balkans*, Association bulgare de rhétorique, Fondation Humanité, Sofia 2001.
- Alund A., Schierup C.-U., *Paradoxes of multiculturalism. Essays on Swedish society*, Avebury, Aldershop 1991.
- Amselle J.-L., *Vers un multiculturalisme français. L'empire de coutume*, Aubier, Paris 1996.
- Anderson A.B., Frideres J.S., *Ethnicity in Canada. Theoretical Perspectives*, Butterworths, Toronto 1981.
- Andrews J., *Once the seed is sown potentials for the use of Canadian children's books in the strengthening of multiculturalism*, Multiculturalism Canada, Ottawa 1984.
- Awramiuk A., *Pogranicze kultur. Percepcja „własnego regionu” przez uczniów a edukacja regionalna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
- Babiński A., Paleczny T. (red.), *Zbiorowy portret Polaków*, Nomos, Kraków 1997.
- Bak H. (red.), *Multiculturalism and the canon of American culture*, Virginia University Press, Charlottesville 1993.
- Bauer J., *Les minorités au Québec*, Editions Boréal, Montréal 1994.
- Bauhn P., Lindberg C., Lundberg S., *Multiculturalism and nationhood in Canada: The cases of First Nations and Quebec*, Lund University Press, Lund 1995.
- Bennett P.W., *The Canadian mosaic an approach to Canada's multicultural heritage: Curriculum aid*, York County Board of Education, Division of Planning and Development, Aurora 1978.
- Berry J.W., Laferrière M., Samuda R.J., *Multiculturalism in Canada social and educational perspectives*, Allyn & Bacon, Toronto 1984.
- Berry J.W., Laponce J.A. (red.), *Ethnicity and culture in Canada. The research landscape*, University of Toronto Press, Toronto 1994.
- Bienvenue R.M., Goldstein J.E., *Ethnicity and ethnic relations in Canada*, Butterworths, Toronto 1985.
- Bigler E., *American conversations: Puerto Ricans, white ethnics, and multicultural education*, Temple University Press, Philadelphia 1999.
- Biniński M., Kaźmierkiewicz P., Smoter B., *Integracja cudzoziemców w Polsce. Wybrane aspekty*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
- Bissoondath N., *Selling illusions. The cult of multiculturalism in Canada*, Penguin Books, Toronto 1994.
- Bolaria S., Li P., *Racial oppression in Canada*, Garamond Press, Toronto 1991.
- Bondyra K., Lisiecki S. (red.), *Odmiany polskich tożsamości*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2002.

- Bourne J., Bridges L., Searle C., *Outcast England. How schools exclude black children*, Institute of Race Relations, London 1994.
- Brzezińska A.W., Hulewska A., Słomska J. (red.), *Edukacja regionalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Burke R.K. (red.), *American public discourse. A multicultural perspective*, University Press of America, Lanham 1992.
- Burnet J., *Multiculturalism in Canada/Le multiculturalisme au Canada. Canadian Studies Resource Guide*, Circumpolar and Scientific Directorate, Ottawa 1988.
- Byram M., Tenberg R., *Intercultural perspectives: Images of Germany in education and the media*, Iudicium, München 1999.
- Byram M., *Minority education and ethnic survival. Case study of a German school in Denmark*, Multilingual Matters, Clevedon – Avon 1986.
- Cain A. (red.), *Stereotypes culturels et apprentissage des langues: Bulgarie, France, Hongrie, Suisse*, Commission Française pour l'UNESCO, Paris 1995.
- Canadian Teachers Federation, *Intercultural education. Indians and Eskimos of North America*, Canadian Teachers Federation, Ottawa 1972.
- Carroll R., *Cultural misunderstandings. The French-American experience*, University of Chicago Press, Chicago 1988.
- Carsaniga G., *Multiculturalism and Italian studies*, La Trobe University, Bundoora 1984.
- Centre d'études des relations interculturelles, *Les Médiateurs interculturels dans le monde anglophone*, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris 1994.
- Chafasiński J., *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnym Śląsku*, Dom Książki Polskiej, Warszawa 1935.
- Chambre des communes, Comité permanent du multiculturalisme, *Multiculturalisme. Cimentier la mosadque canadienne*, Imprimeur de la Reine, Ottawa 1987.
- Chang E.T., Leong R. (red.), *Los Angeles struggles toward multiethnic community: Asian American, African American Latino perspectives*, University of Washington Press, Seattle 1994.
- Chase J., Parth L., *Multicultural spoken here. Discovering America's people through language, arts and library skills*, Goodyear, Santa Monica 1979.
- Chłopicki W., Gajda J. (red.), *Współczesny polski dyskurs publiczny w perspektywie międzykulturowej*, Tertium, Kraków 2008.
- Chodubski A. (red.), *Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1994.
- Chodubski A., Waśkiewicz A.K. (red.), *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, Wyższa Szkoła Humanistyczna, Gdańsk 2001–2006 (seria wydawnicza).
- Chromiec E., *Dialog międzykulturowy w działalności polskich organizacji pozarządowych okresu transformacji systemowej*, Atut, Wrocław 2011.
- Chromiec E., *Edukacja w kontekście różnicy i różnorodności kulturowej. Z inspiracji naukowych obszaru niemieckojęzycznego*, Impuls, Kraków 2006.
- Chuquimamani V., Godenzi J.C., *Educación e interculturalidad en los Andes y la Amazonía*, Centro de Estudios Regionales Andinos "Bartolomé de Las Casas", Cusco 1996.
- Cohen P., Bains H.B. (red.), *Multiracist Britain*, Macmillan, London 1993.
- Cope B., Kalantzis M., *Speaking of cultural difference: The rise and uncertain future of the language of multiculturalism*, Common Ground Publishing, Annandale 1987.

- Coulby D., *Beyond the national curriculum. Curricular centralism and cultural diversity in Europe and the USA*, Falmer Press, London – New York 2000.
- D'Oyley V., *The impact of multi-ethnicity on Canadian education*, Urban Alliance on Race Relations, Toronto 1977.
- Da Silva K.M., *Managing ethnic tensions in multi-ethnic societies, Sri Lanka, 1880–1985*, University Press of America, Washington 1986.
- Davey A., *Learning to be prejudiced growing up in multi-ethnic Britain*, Edward Arnold, London 1983.
- Davis DuBois R., *Bild Together Americans. Adventures in intercultural education for the secondary school*, Hinds, Hayden & Eldredge, New York 1945.
- Davis DuBois R., *Get Together Americans*, Harper Bros, New York 1943.
- Day R.J.F., *Multiculturalism and the history of Canadian diversity*, University of Toronto Press, Toronto 2000.
- Dubois E.C., Ruiz V.L., *Unequal sisters. A multicultural reader in U.S. women's history*, Routledge, New York 1990.
- Dumont P., *L'interculturel dans l'espace francophone*, L'Harmattan, Paris 2001.
- Espagne M., Werner M., *Transferts. Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIème et XIXème siècles)*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris 1988.
- Extra G., Maartens J., *Multilingualism in a multicultural context case studies on South Africa and Western Europe*, Tilburg University Press, Tilburg 1998.
- Falk B., Harris J. (red.), *Unity in diversity. Multicultural education in Australia*, Australian College of Education, Sydney 1983.
- Ferréol G. (red.), *Intégration et exclusion dans la société française contemporaine*, Presses Universitaires de Lille, Lille 1992.
- Fibiger J. (red.), *Swego nie znacie... czyli Polska oczami obcokrajowców*, ElementOne, Warszawa 2010.
- Fleras A., Elliot J.L., *Multiculturalism in Canada. The challenge of diversity*, Nelson Canada, Scarborough, Toronto 1992.
- Fondation canadienne des droits humains, *Multiculturalism and the charter*, Carswell, Toronto 1987.
- Fornet-Betancourt R., *Lateinamerikanische Philosophie zwischen Inkulturation und Interkulturalität*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1997.
- Francis R., *Teach to the difference. Cross-cultural studies in Australian education*, University of Queensland Press, St. Lucia – New York 1981.
- Fry A.J., Forceville C. (red.), *Canadian mosaic. Essays on multiculturalism*, Free University Press, Amsterdam 1988.
- Gabgue T., *Bildung, Ausbildung und Weiterbildung in Afrika und Asien. Die Stellung des Ausländerstudiums in Deutschland und die Bedeutung von „Brain Drain“ aus den Entwicklungsländern: Beiträge zu einem interkulturellen Wissenschaftsverständnis und zu den internationalen Wirtschaftsbeziehungen*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1999.
- Gamlin P.J., *Multicultural education in Canada. From a global perspective approaches at elementary and secondary levels including teacher training*, Dept. of Applied Psychology, Ontario Institute for Studies in Education, Toronto 1991.

- Giedrojc M., Mieczkowska M., Mieczkowski J. (red.), *Stosunki wyznaniowe i etniczne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.
- Gollnick D.M., Klassen F.H., Yff J., *Multicultural education and ethnic studies in the United States an analysis and annotated bibliography of selected ERIC documents*, American Association of Colleges for Teacher Education, Washington 1976.
- Gómez Tutor C., *Bikulturelle Ehen in Deutschland. Pädagogische Perspektiven und Maßnahmen*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1995.
- Hall E.T., Reed Hall M., *Understanding cultural differences: keys to succes in West Germany, France and the United States*, Intercultural Press, Yarmouth – Maine 1990.
- Hameed S., Paul G. (red.), *Multiculturalism in Canada*, University of Alberta Press, Edmonton 1981.
- Hamilton F.E.L., Iglicka K. (red.), *From homogeneity to multiculturalism. Minorities old and new in Poland*, School of Slavonic and East European Studies, London 2000.
- Haumersen P., Liebe F., *Eine schwierige Utopie. Der Prozess interkulturellen Lernens in deutsch-französischen Begegnungen*, VWB-Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin 1990.
- Holmes B., *Diversity and unity in education. A comparative analysis*, Allen Unwin, London 1980.
- House R.J., Hanges P.J., Javidan M., Dorfman P.W., Gupta V., *Culture, leadership and organizations. The GLOBE study of 62 societies*, Sage, Thousand Oaks 2004.
- Hutcheon L., Richmond M., *Other solitudes. Canadian multicultural fictions*, Oxford University Press, Toronto 1990.
- Iglicka K. (red.), *Integracja, czy dyskryminacja? Polskie wyzwania i dylematy u progu wielokulturowości*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003.
- Instituto Cultural de Macau, *Simpósio Internacional "Encontro de povos e culturas, Macau e a Diversidade étnica na Asia"/International Symposium "Meeting Point of Cultures, Macau and Ethnic Diversity in Asia"*, Instituto Cultural de Macau, Macau 1993.
- Isajiw W.W., *Understanding diversity: Ethnicity and race in the Canadian context*, Thompson Educational, Toronto 1999.
- Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Jayasuriya L., *Immigration policies and ethnic relations in Australia and Australian multicultural education in a comparative perspective*, Department of Social Work and Social Administration, University of Western Australia, Perth 1987.
- Joppke C., *Multiculturalism and immigration. A comparison of the United States, Germany, and Britain*, European University Institute, Florence 1995.
- Jullien F., *Proces ou creation. Une introduction a la pensee chinoise. Essai de problematique interculturelle*, Seuil, Paris 1989.
- Kainzbauer A., *Kultur im interkulturellen Training. Der Einfluss von kulturellen Unterschieden in Lehr- und Lernprozessen an den Beispielen Deutschland und Großbritannien*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main – London 2002.
- Kehoe D. (red.), *Words into action. Race-ethnic relations in large urban school boards*, Urban Studies Programme, Division of Social Science, York University, Downsview 1985.
- Kempny M., Kapciak A., Łodziński S. (red.), *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1997.

- Košecký S. (red.), *Multkulturaj familioj en nuntempa Eŭropo*, Esprima, Rondo Familia de Universala Esperanto-Asocio, Bratislavo 1996.
- Kossak-Główniczewski K. (red.), *Edukacja regionalna mniejszości narodowych i etnicznych. Z wybranych rozwiązań edukacyjnych Białorusinów, Fryzów, Niemców, Sami i Kaszubów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999.
- Kovacs M.L. (red.), *Ethnic Canadians Culture and Education*, Canadian Plains Research Center, University of Regina, Regina 1978.
- Kulwicka-Kamińska J., Kamiński I., *Islam po polsku*, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2007.
- Lacroix J.-M., Caccia F. (red.), *Métamorphoses d'une utopie: le pluralisme ethno-culturel en Amérique: un modèle pour l'Europe?*, Presses de la Sorbonne Nouvelle, Triptyque, Paris – Montréal 1992.
- Landau-Czajka A., *Syn będzie Lech. Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Neriton – Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2006.
- Landau-Czajka A., *W jednym stali domu. Koncepcje rozwiązania kwestii żydowskiej w publicystyce polskiej lat 1933–1939*, Neriton – Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1998.
- Lahon D., *O negro no coração do Império. Uma memória a resgatar, séculos XV–XIX*, Secretariado Coordenador dos Programas de Educação Multicultural, Lisboa 1999.
- Lanfranchi A., *Interkulturelle Pädagogik in der Lehrerbildung des Kantons Zürich. Bericht über die Umsetzung des Erziehungsratsbeschlusses zur IKP*, Erweiterte Seminardirektorenkonferenz, Zürich 1999.
- Langlais J., *Le Québec de demain et les communautés culturelles*, Editions du Méridien, Montréal 1990.
- Le Huu Khoa, *L'Interculturel et l'eurasien*, L'Harmattan, Paris 1993.
- Lewandowski E., *Charakter narodowy Polaków i innych*, Muza, Warszawa 2008.
- Łodziński S., *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Scholar, Warszawa 2005.
- Mc Andrew M., Gagnon F. (red.), *Relations ethniques et éducation dans les sociétés divisées: Québec, Irlande du Nord, Catalogne et Belgique*, L'Harmattan, Montréal – Paris 2000.
- McAndrew M., *Immigration et diversité à l'école le débat québécois dans une perspective comparative*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal 2001.
- Ménudier H., *L'Office franco-allemand pour la Jeunesse. Une contribution exemplaire à l'unité de l'Europe*, Armand Colin, Paris 1988.
- Mesa Franco M.C. (red.), *Actitudes hacia la tolerancia y la cooperación en ambientes multiculturales. Evaluación e intervención educativa en un contexto concreto: La ciudad de Melilla*, Universidad de Granada, Granada 1998.
- Michalewska M.T. (red.), *Edukacja regionalna. Z historii, teorii i praktyki*, Impuls, Kraków 1999.
- Mistrík E., *Slovenská kultúra v multikulturalizme*, Filozofická Fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Bratislava – Nitra 2005.
- Muñoz Cruz H., *Un futuro desde la autonomía y la diversidad. Experiencias y voces por la educación en contextos interculturales nicaragüenses*, Universidad Veracruzana, Xalapa 2001.
- Nanni A., *L'educazione interculturale oggi in Italia*, EMI, Bologna 1998.
- Ngai M.M., *Impossible subjects. Illegal aliens and the making of modern America*, Princeton University Press, Princeton 2004.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, WAIp, Warszawa 2009.

- Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), *Region, tożsamość, edukacja*, Trans Humana, Białystok 2005.
- Niziołek K., Poczykowski R. (red.), *Historia, pamięć i tolerancja. Nauczanie o wielokulturowości i lokalnej historii*, Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2008.
- Obracht-Prądyński C., *Kaszubi. Między dyskryminacją a regionalną podmiotowością*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.
- Ogbu J.U., *Minority education and caste the American system in cross-cultural perspective*, Academic Press, New York 1978.
- Paco D., Siñani Catacora E., *Una aproximación a la educación intercultural de Bolivia y países latinoamericanos bibliografía comentada (1983–1997)*, Centro Boliviano de Investigación y Acción Educativas Centro de Información y Documentación en Educación, La Paz 1998.
- Paszko A. (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Stowarzyszenie Willa Decjusza, Kraków 2004.
- Pateau J., *Une étrange alchimie. La dimension interculturelle dans la coopération franco-allemande*, CIRAC, Paris 1998.
- Payne, J.R. (red.), *Multicultural autobiography. American lives*, University of Tennessee Press, Knoxville 1992.
- Poglia E., *Interkulturelle Bildung in der Schweiz Fremde Heimat*, Peter Lang, Bern – New York 1995.
- Pollack M., *Po Galicji. O Chasydach, Hucułach, Polakach i Rusinach*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2007.
- Reich R., *Bridging liberalism and multiculturalism in American education*, University of Chicago Press, Chicago 2002.
- Reitz J.G., Breton R., *The illusion of difference. Realities of ethnicity in Canada and the United States*, Institut C.D. Howe, Toronto 1994.
- Rosnani H., *Educational dualism in Malaysia implications for theory and practice*, Oxford University Press, New York – Kuala Lumpur 1996.
- Rouland N., *La Tradition juridique française et la diversité culturelle*, Commission française pour l'Unesco, Paris 1993.
- Ryan J., Wignall R., Moore S., *Ethnocultural students, cultural discontinuities and school policies and practices barriers to achievement*, Ontario Institute for Studies in Education, Toronto 1994.
- Sacks D.O., Thiel P.A., *The diversity myth "multiculturalism" and the politics of intolerance at Stanford*, Independent Institute, Oakland 1995.
- Sadowski A., *Narody małe i wielkie. Białorusini w Polsce*, Instytut Religioznawstwa, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1991.
- Schlesinger A.M., *The disuniting of America. Reflections on a multicultural society*, W.W. Norton, New York 1998.
- Schröter H., *Arabesken. Studien zum interkulturellen Verstehen im deutsch-marokkanischen Kontext*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1999.
- Scott F.B., *Teaching in a multicultural setting a Canadian perspective*, Prentice Hall, Toronto 2001.
- Segesvary V., *Inter-civilizational relations and the destiny of the West. Dialogue or confrontation?*, University Press of America, Lanham 2000.

- Siegień-Matyjewicz A.J., *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego*, Białoruskie Zrzeszenie Studentów, Olsztyn – Warszawa 2007.
- Sleeter C.E., *Keepers of the American dream. A study of staff development and multicultural education*, Falmer Press, London 1992.
- Soto Hardiman P., Lapeyre F., *Les jeunes et l'exclusion dans les quartiers défavorisés: approches politiques dans six villes d'Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2004.
- Spindler G.D., Spindler L.S., *The American cultural dialogue and its transmission*, Falmer Press, London 1990.
- Spring J.H., *Deculturalization and the struggle for equality a brief history of the education of dominated cultures in the United States*, McGraw-Hill, Boston 2001.
- Spring J.H., *The intersection of cultures. Multicultural education in the United States*, McGraw-Hill, New York 1995.
- Spring J.H., *The intersection of cultures. Multicultural education in the United States and the global economy*, McGraw-Hill, Boston 2000.
- Stewart E.C., Bennett M.J. (red.), *American cultural patterns. A cross-cultural perspective*, Intercultural Press, Yarmouth 1991.
- Stringfield S., Datnow A., Ross S.M., *Scaling up school. Restructuring in multicultural, multilingual contexts early observations from Sunland County*, Center for Research on Education, Diversity Excellence, Santa Cruz 1998.
- Swift J., *Education and the diversity of cultures the contribution of comparative education/ L'éducation et la diversité des cultures: La contribution de l'éducation comparée/Erziehung und die Vielfalt der Kulturen: der Beitrag der vergleichenden Erziehungs*, Comparative Education Society in Europe, Böhlau Verlag, Köln 1985.
- Szymański M.S., Horner W. (red.), *Dziesięć lat później. Oświata i nauki o wychowaniu w Niemczech i w Polsce w perspektywie porównawczej*, Żak, Warszawa 2002.
- Śmiełowska M., *Kulturowe, polityczne i gospodarcze uwarunkowania świadomości etnicznej Ślązaków*, Instytut Śląski, Opole 1989.
- Świątkiewicz W., *Region and regionalism. Culture and social order*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1995.
- Takaki R., *A different mirror: a history of multicultural America*, Brown & Company, Boston 1993.
- Tchoryk-Pelletier P., *L'adaptation des minorités ethniques une étude réalisée au Cégep de Saint-Laurent*, Cégep de Saint-Laurent, Ville Saint-Laurent 1989.
- Tomański R., *Tatami kontra krzesła. O Japonii i Japończykach*, Muza, Warszawa 2011.
- Traba E., Traba R. (red.), *Tematy polsko-niemieckie. Historia, literatura, edukacja*, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 1999.
- Traba E., Traba R. (red.), *Tematy żydowskie. Historia, literatura, edukacja*, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 1999.
- Traba R. (red.), *Tematy polsko-białoruskie. Historia, literatura, edukacja*, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 2003.
- Traba R. (red.), *Tematy polsko-litewskie. Historia, literatura, edukacja*, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 1998.
- Traba R. (red.), *Tematy polsko-ukraińskie. Historia, literatura, edukacja*, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 2000.

- Troper H.M., *Ethnicity, politics, and public policy. Case studies in Canadian diversity*, University of Toronto Press, Toronto 1999.
- UNESCO – INRP, *Stéréotypes culturels et apprentissage des langues: Bulgarie, France, Hongrie, Suisse*, UNESCO – INRP, Paris 1995.
- Ungerleider C.S., *Issues in police intercultural and race relations training in Canada*, Canadian Centre for Police-Race Relations, Ottawa 1992.
- Varro G., *Les couples mixtes et leur enfants en France et en Allemagne*, Armand Colin, Paris 1997.
- Wapiński R. (red.), *Polacy i sąsiedzi. Dystanse i przenikanie kultur. Zbiór studiów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000–2002 (seria wydawnicza).
- Warmińska K., *Tatarzy polscy, tożsamość religijna i etniczna*, Universitas, Kraków 1999.
- Weber E., *Maghreb arabe et occident français. Jalons pour une (re)connaissance interculturelle*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse 1989.
- Wilson S.V., *The Evolving Policy of Multiculturalism in Canada. State of the Art Review of Research on Canada's Multicultural Society*, Multiculturalisme et Citoyenneté Canada, Toronto 1992.
- Wodź K. (red.), *Swoi i obcy na Górnym Śląsku*, Instytut Socjologii, Uniwersytet Śląski, Katowice 1993.
- Wojakowski D., *Borders and fields, cultures and places – Cases from Poland*, Nomos, Kraków 2008.
- Wojakowski D., *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu*, Nomos, Kraków 2002.
- Wojakowski D., *Swojskość i obcość w zmieniającej się Polsce*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2007.
- Wood D.D., *The people we are. Canada's multicultural society*, Gage, Toronto 1980.
- Wóycicki K., Czachur W., *Jak rozmawiać z Niemcami? O trudnościach dialogu polsko-niemieckiego i jego europejskim wyzwaniu/Polen im Gespräch mit Deutschland. Zur Spezifik des Dialogs und seinen europäischen Herausforderungen*, Atut, Wrocław 2009.
- Zanchetta P., *Essere stranieri in Italia*, Franco Angeli, Milano 1995.

Kulturowe granice i pogranicza – problemy, socjopatologia, edukacja

- Arteaga A. (red.), *An Other tongue. Nation and ethnicity in the linguistic borderlands*, Duke University Press, Durham 1994.
- Fiedorczyk A., Lityński A. (red.), *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, Trans Humana, Białystok 2003.
- Giroux H.A. (red.), *Between borders. Pedagogy and the politics of cultural studies*, Routledge, New York – London 1994.
- Ickiewicz K. (red.), *Tożsamość kulturowa obszarów przygranicznych w dobie globalizacji*, Wydawnictwo Bernardinum, Tczew – Pelplin 2006.
- Jasiński Z., Korbel J. (red.), *Zderzenia i przenikanie kultur na pograniczach*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Opole 1989.

- Jasiński Z., Lewowicki T., Nikitorowicz J. (red.), *Plany i zamierzenia młodzieży na polskich pograniczach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Jasiński Z., Lewowicki T., Nikitorowicz J. (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Lewowicki T. (red.), *Spoleczności młodzieżowe na pograniczu*, Uniwersytet Śląski – Filia, Cieszyn 1995.
- Lewowicki T., Grabowska B. (red.), *Spoleczności pogranicza, wielokulturowość, edukacja*, Uniwersytet Śląski – Filia – Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP, Cieszyn – Warszawa 1996.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E. (red.), *Problemy pogranicza i edukacja*, Uniwersytet Śląski – Filia, Cieszyn 1998.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Gajdzica A. (red.), *Borderland, sociopathology and education*, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego – Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP – Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn – Warszawa – Toruń 2009.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Gajdzica A. (red.), *Socjopatologia pogranicza a edukacja*, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego – Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP – Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Lewowicki T., Szczurek-Boruta A. (red.), *Szkoła na pograniczach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
- Lewowicki T., Urban J. (red.), *Edukacja międzykulturowa na pograniczach w pierwszych latach rozszerzonej Unii Europejskiej – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
- Nikitorowicz J., *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Trans Humana, Białystok 2000.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Trans Humana, Białystok 1995.
- „Pogranicze. Studia społeczne”, t. 8, A. Sadowski (red.), Trans Humana, Białystok 1999.
- Sadowski A., *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, Trans Humana, Białystok 1995.
- Smolińska T. (red.), *Pogranicze jako problem kultury*, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Opolski, Opole 1994.
- Szerłaż A., *Ku wielokulturowości. Aksjologiczny sens wychowania w rodzinie na litewskim pograniczu kulturowym*, Impuls, Kraków 2001.
- Witkowski L., *Uniwersalizm pogranicza. O semiotyce kultury Michała Bachtina w kontekście edukacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.

Obywatelskość a zróżnicowanie kulturowe – problemy, edukacja obywatelska

- Audigier F., *Concepts de base et compétences clés pour l'éducation à la citoyenneté démocratique*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2000.
- Banks J.A., *Educating citizens in a multicultural society*, Teachers College Press, New York 1997.
- Birzea C., *Strategies pour une éducation civique dans une perspective interculturelle*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1993.

- Byram M., *From foreign language education to education for intercultural citizenship. Essays and reflections*, Multilingual Matters, Clevedon 2008.
- Crick B., *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools. Final report of the Advisory Group on Citizenship. Qualifications and Curriculum Authority*, Qualifications and Curriculum Authority, London 1998.
- Demaine J., Entwistle H., *Beyond Communitarianism. Citizenship, politics and education*, MacMillan, London 1996.
- Dimock H.G., *Intercultural relations training. An experiment in citizenship education*, Centre for Human Relations and Community Studies, Sir George Williams University, Montréal 1964.
- Gagnon F., McAndrew M., Pagé M. (red.), *Pluralisme, citoyenneté & éducation*, L'Harmattan, Paris 1996.
- Galichet F., *L'Éducation à la citoyenneté*, Anthropos, Paris 1998.
- Guilherme M., *Critical citizens for intercultural world. Foreign language education as cultural politics*, Multilingual Matters, Clevedon 2002.
- Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993.
- Hoskin M.B. (red.), *Education for democratic citizenship. A challenge for multi-ethnic societies*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale 1991.
- Kymlicka W., Norman W. (red.), *Citizenship in diverse societies*, Oxford University Press, Oxford – New York 2000.
- Kymlicka W., *Ciudadanía multicultural. Una teoría liberal de los derechos de las minorías*, Ediciones Paidós Iberica, Barcelona 1996.
- Kymlicka W., *La citoyenneté multiculturelle*, Éditions du Boréal, Montréal 2001.
- Kymlicka W., *Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights*, Clarendon Press, Oxford 1997.
- Kymlicka W., *Théories récentes sur la citoyenneté*, Multiculturalisme et Citoyenneté, Ottawa 1992.
- Lafortune L., Gaudet E., *Une pédagogie interculturelle. Pour une éducation à la citoyenneté*, Édition du Renouveau pédagogique, Saint-Laurent 2000.
- López López M.C. (red.), *Educación para la ciudadanía y la paz como proyecto intercultural*, Grupo Editorial Universitario, Granada 2001.
- Lynch J., *Education for citizenship in a multicultural society*, Cassell, London – New York 1992.
- Pérez Tapias J.A., *Educación democrática y ciudadanía intercultural. Cambios educativos en época de globalización*, III Congreso Nacional de Educación, Córdoba 2002.
- Regnault E., Hohl S. (red.), *Éducation interculturelle et éducation à la citoyenneté*, De Boeck, Bruxelles 1998.
- Roche G., *Quelle école por quelle citoyenneté?*, ESF Editeur, Paris 1998.
- Sachs K., Notat N., Danon D., Bontempi R., Calame P., *Société civile et nouvelles responsabilités sociales sur des bases éthiques*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2003.
- Seymour M. (red.), *Nationalité, citoyenneté et solidarité*, Liber, Montréal 1999.
- Sigel R.S., Hoskin M.B. (red.), *Education for democratic citizenship. A challenge for multi-ethnic societies*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale 1991.
- Szerląg A. (red.), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Impuls, Kraków 2007.
- Szerląg A. (red.), *Historyczne konteksty edukacji obywatelskiej w społeczeństwach wielokulturowych*, Impuls, Kraków 2007.
- Torres C.A., *Democracy, education, and multiculturalism. Dilemmas of citizenship in a global world*, Rowman Littlefield Publishers, Lanham 1998.

- UNESCO, *Pratique de la Citoyenneté. Vers une conception plus large de l'éducation civique: matériels éducatifs de base sur la paix, les droits de l'Homme, la démocratie et la tolérance*, UNESCO, Paris 1999.
- Young I.M., *Polity and Group Difference. A Critique of the Ideal of Universal Citizenship*, State University of New York Press, New York 1995.

Psychologia a zróżnicowanie kulturowe – problemy, badania, dyscypliny pokrewne

- Berry J.W., Dasen P.R. (red.), *Culture and cognition. Readings in cross-cultural psychology*, Methuen, London 1974.
- Berry J.W., Poortinga Y.H., Pandey J. (red.), *Handbook of cross-cultural psychology*, t. 1–2, Allyn & Bacon, Boston 1997.
- Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R., *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Berry, John W., *Coûts et avantages sociopsychologiques du multiculturalisme*, Conseil économique du Canada, Ottawa 1991.
- Bireley M., Genshaft J. (red.), *Understanding the gifted adolescent: Educational, developmental, and multicultural issues. Education and psychology of the gifted series*, Teachers College Press, New York 1991.
- Bireley M., Genshaft J. (red.), *Understanding the gifted adolescent. Educational, developmental, and multicultural issues. Education and psychology of the gifted series*, Teachers College Press, New York 1991.
- Boski P., Chodynicka A.M., Vijver F.J.R. van der, *New directions in cross cultural psychology. Selected papers from the Fifteenth International Congress of the Intercultural Association for Cross-Cultural Psychology. Polish Psychological Association*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2002.
- Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H., *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1992.
- Boski P., Miluska J., *Męskość – kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1999.
- Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Brycz H., *Trafność spostrzegania własnych i cudzych zachowań*, Impuls, Kraków 2004.
- Camilleri C., Vinsonneau G., *Psychologie et culture. Concepts et méthodes*, Armand Colin, Paris 1996.
- Cole M., *Cultural psychology: A once and future discipline*, Harvard University Press, Cambridge 1996.
- Couchard F., *La psychologie clinique interculturelle*, Dunod, Paris 1999.
- Dana R.H., *Multicultural assessment perspectives for professional psychology*, Allyn & Bacon, Boston 1993.
- Dasen P., *Piagetian psychology, cross cultural contributions*, Gardner Press – Halsted Press, New York 1977.
- Devereux G., *Essai d'éthnopsychiatrie générale*, Gallimard-Tel, Paris 1956.

- Devereux G., *Ethnopsychanalyse complémentaire*, Flammarion, Paris 1972.
- Dinello R., Perret-Clermont A.-N. (red.), *Psycho-pédagogie interculturelle*, Del Val, Fribourg 1987.
- Grinberg L., Grinberg R., *Psychanalyse du migrant et de l'exilé*, CLE, Lyon 1986.
- Grzymała-Moszczyńska H., Kwiatkowska A., Roszak J. (red.), *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, Nomos, Kraków 2010.
- Guerraoui Z., Troadec B., *Psychologie interculturelle*, Armand Colin, Paris 2000.
- Hofstede G., *Vivre dans un monde interculturel. Comprendre nos programmations mentales*, Les Editions d'Organisation, Paris 1994.
- Iwawaki S., Kashima Y., Leung K. (red.), *Innovations in cross-cultural psychology*, Swets Zeitlinger, Amsterdam 1992.
- Jarymowicz M. (red.), *Poza egocentryczną wizją siebie i świata*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1984.
- Jarymowicz M. (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, idywiduacja – przynależność*, Ossolineum, Wrocław 1988.
- Jarymowicz M., *Schematy Ja, My a uprzedzenia międzygrupowe*, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1992.
- Lau Chin J. (red.), *Diversity in mind and in action. Multiple faces of identity*, t. 1–3, Greenwood, Santa Barbara 2009.
- Legault G. (red.), *L'intervention interculturelle*, Gaëtan Morin Éditeur, Montréal – Paris 2000.
- Maciątek J., Kurcz I., *Stereotypy etniczne różnych narodowości u dorosłych Polaków. Raport z badań pilotażowych*, Kolokwia Psychologiczne, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1992.
- Matsumoto D., Juang L., *Psychologia międzykulturowa*, GWP, Gdańsk 2007.
- Moro M.-R., *Parents en exil. Psychopathologie et migrations*, Presses Universitaires de France, Paris 1994.
- Moscovici S. (red.), *Psychologia społeczna w relacji ja-inni*, WSiP, Warszawa 1998.
- Paquette D., *L'interculturel: de la psychosociologie à la psychologie clinique*, L'Harmattan, Paris 1996.
- Petit C., *La migration dans l'organisation psychique des couples interculturels*, L'Harmattan, Paris 2001.
- Price W.E., Crapo R.H., *Psychologia w badaniach międzykulturowych. Czy ludzie wszędzie są tacy sami?*, GWP, Gdańsk 2003.
- Průcha J., *Interkulturní psychologie. Sociologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*, Portal, Praha 2004.
- Rey M. (red.), *Psychologie clinique et interrogations culturelles*, L'Harmattan – CIEMI, Paris 1993.
- Rey-Von Allmen M. (red.), *Psychologie clinique et interrogations culturelles. Le psychologue, le psychothérapeute face aux enfants, aux jeunes et aux familles de cultures différentes*, CIEMI – L'Harmattan, Paris 1993.
- Segall M.H., Dasen P.R., Berry J.W., Poortinga Y.H., *Human behavior in global perspective: An introduction to cross-cultural psychology*, Allyn & Bacon, Boston 1999.
- Shade B.J., Kelly C.A., Oberg M., *Creating culturally responsive classrooms*, American Psychological Association, Washington 1997.
- Stork H., *Enfances indiennes. Étude de psychologie transculturelle et comparée du jeune enfant*, Paddos, Le Centurion, Paris 1986.

- Stricker G., Davis-Russell E., Bourg E., Duran E., Hammond W.R., McHolland J., Polite K., Vaughn B.E. (red.), *Toward ethnic diversification in psychology, education and training*, American Psychological Association, Washington 1990.
- Sue D.W., Ivey A.E., Pedersen P.B., *A theory of multicultural counseling and therapy*, Brooks-Cole, Pacific Grove 1996.
- Suzuki L.A., Meller P.J., Ponterotto J.G. (red.), *Handbook of multicultural assessment. Clinical, psychological, and educational applications*, Jossey-Bass, San Francisco 1996.
- Szarota P., *Psychologia uśmiechu. Analiza kulturowa*, GWP, Gdańsk 2006.
- Thomas A. (red.), *Psychologie interkulturellen Handelns*, Hogrefe, Verlag für Psychologie, Göttingen 1996.
- Triandis H.C., *Handbook of cross-cultural psychology*, t. 1–6, Allyn & Bacon, Boston 1979.
- Weigl B., *Stereotypy etniczne i uprzedzenia u dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1999.
- Wierzbicka A., *Emotions across languages and cultures. Diversity and universals*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Praca socjalna a różnicowanie kulturowe – wsparcie, mediacje, instytucje

- Ahmad B., *Black Perspective in Social Work*, Venture Press, London 1989.
- Bourque R., *Guide d'animation en relations interculturelles dans les services sociaux. Relations entre les parents et les services de soutien à la famille*, Ministère des Communautés culturelles et de l'Immigration, Montréal 1989.
- Bourque R., *Les relations interculturelles dans les services sociaux. Guide d'animation*, Bibliothèque nationale du Québec, Montréal 1989.
- Brağiel J., Sikora P. (red.), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina – multikulturowość – edukacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.
- Brembeck C.S., *Social foundations of education. A cross-cultural approach*, Wiley, New York 1966.
- Carlini G., Petrillo A., *Mediatori culturali*, Provincia di Genova, Genova 1998.
- Casse P., Deol S., *La négociation inter-culturelle*, Chotard et associés éditeurs, Paris 1987.
- Castiglioni M., *La mediazione linguistico culturale*, Franco Angeli, Milano 1997.
- Centre d'études des relations interculturelles, *Elites et médiations dans le monde interculturel*, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris 1995.
- Conseil de l'Europe, *Jeunesse dans les quartiers populaires – Guide à la réflexion méthodologique sur les politiques*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2007.
- COSPE, *La figura del mediatore culturale, le prime esperienze ed i percorsi formativi a confronto. Atti del convegno, Bologna 13 ottobre 1993*, COSPE, Bologna 1993.
- ERMI, ACLI, *La voce dell'altro. La mediazione interculturale. L'esperienza nel Friuli Venezia Giulia*, ERMI, ACLI, Bologna 1999.
- Flora S.B., Myers D., Anderson J., *Multicultural mini-units*, T.S. Denison, Minneapolis 1993.
- Fornet-Betancourt R., *Interkulturalität in der Auseinandersetzung*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 2007.
- Forum Solidarietà, *Forme e pratiche della mediazione culturale – Vivere i servizi in una società multiculturale. Atti del convegno 25–26 maggio 2001*, Forum Solidarietà, Parma 2001.

- Keys P.R. (red.), *School social workers in the multicultural environment. New roles, responsibilities and educational enrichment*, Haworth Press, New York 1994.
- Le Pécoux M.R. (red.), *ONG, temoins de la diversité culturelle: du concept a la mise en oeuvre. Commission programmatique mixte ONG-UNESCO „Dialogue entre les cultures pour la paix”*, UNESCO, Paris 2003.
- Ministerio de Asuntos Sociales, *Ideas, recursos, métodos y actividades para la educación intercultural no formal*, Instituto de la Juventud – Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid 1996.
- Roy G., *Pratiques interculturelles sous l'angle de la modernité*, Centre de service sociaux du Montréal métropolitain, Montréal 1991.
- Sikkema M., Niyekawa A., *Cross-cultural learning. Self-growth getting to know ourselves and others*, International Association of Schools of Social Work, New York 1977.
- Simerville C.L., *Home visits abroad. A guide to planning personal and professional visits, with some suggestions for entering a foreign culture. In cooperation with the National Association of Foreign Student Advisers*, Oregon State University Press, Corvallis 1961.
- Sleeter C.E., *Multicultural education as a social activism*, State University of New York Press, Albany 1996.
- United Way of Greater Toronto, *Action, access, diversity! a guide to multicultural/anti-racist organizational change for social service agencies*, United Way of Greater Toronto, Toronto 1991.
- Verbunt G., *Les obstacles culturels aux apprentissages. Guide des intervenants*, CNDR, Montrouge – Paris 1994.
- Verbunt G., *Les obstacles culturels aux interventions sociales*, CNDR, Montrouge – Paris 1996.
- Zoccarato M., *Strategie di mediazione culturale nelle società multietniche. Risultati di un'indagine empirica sul profilo professionale del mediatore culturale*, Tesi di Laurea, Università degli Studi di Milano 1994–1995, Milano 1995.

Zorganizowane kontakty międzykulturowe – wymiany i spotkania międzynarodowe

- Aiken S.H., *Dialogues/Dialogi. Literary and cultural exchanges between (ex) Soviet and American women*, Duke University Press, Durham 1994.
- Alexander N., Busch B., *Alphabétisation et diversité linguistique dans une perspective globale – Echange interculturel avec des pays africains*, Strasbourg 2008.
- Alix C., Bertrand G., *Pour une pédagogie des échanges*, EDICEF, Paris 1994.
- Association Européenne des Enseignants (AEDE), Groupe de Recherche Européen sur la Formation aux Échanges Scolaires (GREFES), *La pédagogie des échanges: buts et moyens de la formation des enseignants. Se rencontrer pour se former. Se former à se rencontrer*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1993.
- Association Européenne des Enseignants (AEDE), *Organiser des échanges éducatifs*, Hachette, Paris 1993.
- Baumgratz-Gangl G., *Compétences transculturelle et échanges éducatifs*, Hachette, Paris 1993.
- Bentley J.H., *Old World encounters. Cross-cultural contacts and exchanges in pre-modern times*, Oxford University Press, New York 1993.

- Byram M. (red.), *Face to face. Learning language-and-culture trough visits and exchanges*, CILT, London 1997.
- Cardy E., *Les échanges scolaires en tant qu'élément du programme d'études, Stavanger, Norvège, 16–20 novembre 1992: rapport du séminaire*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1993.
- Colin L., Müller B. (red.), *La pédagogie des rencontres interculturelles*, Anthropos, Paris 1996.
- Demorgon J., Carpentier M.-N., Will E., *Guide interculturel pour l'animation de réunions transfrontalières*, Editions Saint Paul, Luxembourg 2007.
- Desch A., *Pädagogik interkulturellen Lernens. Theorie und Praxis am Beispiel von internationalen Jugendbegegnungen*, Tectum Verlag, Marburg 2001.
- Dibie P., Wulf C. (red.), *Ethnosociologie des échanges interculturelles*, Anthropos, Paris 1998.
- Feerick S., *Les échanges scolaires à contenu culturel, Białobrzegi, Pologne, 15–17 septembre 1994: rapport de la conférence*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1994.
- Giust-Desprairies F., Müller B., *Se former dans un contexte de rencontres interculturelles*, Anthropos, Paris 1997.
- Kiss A. (red.), *L'Empatie et la rencontre interculturelle*, L'Harmattan, Paris 2001.
- Ritchie J., Jimeno Sanz F., *La dimension européenne dans les échanges régionaux. L'expérience de l'Avon et de la région Cantabrique*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1996.
- Rowles M.D., *Comment former aux liens et échanges scolaires par une approche interculturelle*, Colle Val d'Elsa, Italie, 13–16 juillet 1992. Rapport du séminaire, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1993.
- Savage R., *Echanges scolaires: le rôle des autorités locales et régionales*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1992.
- Savage R., *La pédagogie des échanges scolaires, 56e Séminaire du Conseil de l'Europe pour enseignants, Strasbourg, Donaueschingen (Allemagne), 22–27 Juin 1992: Rapport*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1993.
- Savage R., *Liens et échanges scolaires en Europe. Vademecum*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1994.
- Tardy M., *De la reconciliation a la quotidienete des relations interculturelles. Les échanges franco-allemands de 1963–1983*, Colloque OFAJ, OFAJ, Paris 1983.

Ochrona zdrowia i opieka a zróżnicowanie kulturowe

- Ayim M.A., *Empowerment through health education. Organization, administration, and the practice of comprehensive health education in developing countries and multicultural settings*, Banner Books, Bristol 1996.
- Brandibas G., Fouraste R. (red.), *Les accidentés de l'école – Santé, sociétés et cultures*, L'Harmattan, Paris 2005.
- Es Safi L., *La médiation interculturelle en matière de santé. Une réponse aux problèmes de communication entre patients migrants et personnel soignant. Rapport de recherche*, Résonances, Liège 1996.
- Gueye M., Seck B. (red.), *Approches interculturelles en santé mentale*, t. 1–2, Presses Universitaires de Namur, Namur 2001.
- Kopp N., Rethy M.-P., Brelet C., Chapuis F., *Ethique médicale interculturelle. Cultures et Médecines – Regards francophones*, L'Harmattan, Paris 2006.

- Leman J., Gailly A. (red.), *Thérapies interculturelles. L'interaction soignant-soigné dans un contexte multiculturel et interdisciplinaire*, Editions Universitaires – De Boeck, Bruxelles 1991.
- Lipson J.G., Steiger N.J., *Self-care nursing in a multicultural context*, Sage, Thousand Oaks 1996.
- Majumdar B., *Culture and health. Culture-sensitive training manual for the health care provider*, McMaster University Faculty of Health Sciences, School of Nursing, Hamilton 1996.
- Matiella A.C. (red.), *The Multicultural challenge in health education*, ETR Associates, Santa Cruz 1994.
- Pauwels A., *Cross-cultural communication in the health sciences. Communicating with migrant patients*, Macmillan Education Australia, South Melbourne 1995.

Biznes, doradztwo zawodowe, zarządzanie zespołami zróżnicowanymi kulturowo

- Bargiela-Chiappini F., Harris S., *The languages of business. An international perspective*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1997.
- Bittner A., Reisch B., *Interkulturelles Personalmanagement internationale Personalentwicklung. Auslandsentsendungen, interkulturelles Training*, Gabler, Wiesbaden 1994.
- Bosche M. (red.), *Le management interculturel*, Nathan, Paris 1993.
- Brislin R., Yoshida T., *Improving intercultural interactions. Modules for cross-cultural training programs*, Sage, London 1994.
- Brislin R.W. (red.), *Handbook of intercultural training*, Pergamon Press, New York 1983.
- Brislin R.W., Pedersen P., Weeks W.H., *A manual of structured experiences for cross-cultural learning*, International Society for Intercultural Education, Training and Research Intercultural Press, Yarmouth 1980.
- Brislin R.W., Yoshida, T. (red.), *Improving intercultural interaction. Modules for cross-cultural training programs*, Sage, Thousand Oaks – London 1994.
- Casse P., *Training for the cross-cultural mind. A handbook for cross-cultural trainers and consultants*, Society for Intercultural Education, Training and Research, Washington 1980.
- Casse P., *Training for the multicultural manager. A practical and cross-cultural approach to the management of people*, Society for Intercultural Education, Washington 1982.
- Chaney L.H., Martin J., *Intercultural business communication*, Prentice Hall, Upper Saddle River 1995.
- Chevrier S., *Le management des équipes interculturelles*, Presses Universitaires de France, Paris 2000.
- Cieślukowska D., Kownacka E., Olczak E., Paszkowska-Rogacz A., *Doradztwo zawodowe a wyzwania międzykulturowe*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2006.
- Clyne M.G., *Inter-cultural communication at work. Cultural values in discourse*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Fowler S.M. (red.), *Intercultural sourcebook. Cross-cultural training methods*, Intercultural Press, Yarmouth 1995.
- Gabgue T., *Die Entwicklung der Zivilgesellschaft in afro-asiatischen Ländern und Chancen der Reintegration nach dem Auslandsstudium. Beiträge zu einem interkulturellen Wissens-*

- chaftsverständnis und zu den internationalen Wirtschaftsbeziehungen*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 2000.
- Gauthey F., Xardel D., *Le management interculturel*, Presses Universitaires de France, Paris 1990.
- Gesteland R.R., *Różnice kulturowe a zachowania w biznesie. Marketing, negocjacje i zarządzanie w różnych kulturach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Goldstein T., *Immigrants in the multicultural-multilingual workplace. Ways of communicating and experience at work*, UMI, Ann Arbor, Michigan 1997.
- Gopaul-McNicol S.A., Brice-Baker J., *Cross-cultural practice. Assessment, treatment, and training*, J. Wiley, New York 1998.
- Hoehn A.J., *The need for innovative approaches for training in inter-cultural interaction*, George Washington University, Human Resources Research Office, Alexandria 1968.
- Hofstede G., Bollinger D., *Les différences culturelles dans le management. Comment chaque pays gère-t-il ses hommes?*, Éditions d'Organisation, Paris 1987.
- Hoopes D.S. (red.), *Overview of intercultural education, training, and research*, Society for Intercultural Education, Training, and Research, Georgetown University distributed by Intercultural Network, Washington – La Grange Park 1977.
- Käser-Friedrich S., *Interkultureller Management-Leitfaden Volksrepublik China*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1995.
- Knapp K., *Meeting the intercultural challenge. Effective approaches in research, education, training and business*, Verlag Wissenschaft Praxis, Sternenfels 1999.
- Knapp K., *Meeting the intercultural challenge. Effective approaches in research, education, training and business*, Verlag Wissenschaft Praxis, Sternenfels 1999.
- Kohls L.R., Knight J.M., *Developing intercultural awareness. A cross-cultural training handbook*, Intercultural Press, Yarmouth 1994.
- Landis D., Bhagat R.S. (red.), *Handbook of intercultural training*, Sage, Thousand Oaks 1996.
- Lang N.S., *Intercultural management in China. Strategies of Sino-European and Sino-Japanese joint ventures*, Deutscher Universitätsverlag, Wiesbaden 1998.
- Lipińska M. (red.), *Warsztaty kompetencji międzykulturowych – podręcznik dla trenerów*, Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowej, Warszawa 2008.
- Madej D., Oniszczyk J., Rejmer-Ronowicz Z., Smoter B., Kownacka E., *Międzykulturowy Ośrodek Doradztwa Zawodowego. Od koncepcji do realizacji*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2007.
- March R.M., *Working for a Japanese company. Insights into the multicultural workplace*, Kodasha International, Tokyo – New York – London 1992.
- Mole J., *W tyglu Europy. Wzorce i bariery kulturowe w przedsiębiorstwach*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.
- Patrzalek W. (red.), *Kulturowe determinanty zachowań konsumenckich*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2004.
- Piegat-Kaczmarzyk M., Rejmer-Ronowicz Z., Smoter B., Kownacka E., *Podejście wielokulturowe w doradztwie zawodowym. Praktyczny poradnik dla doradcy zawodowego pracującego z klientem odmiennym kulturowo*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2007.
- Proulx J., Chiasson N., *L'approche clientèle dans un contexte interculturel*, Ministère de la Santé et des Services sociaux, Quebec 1996.

- Pusch M.D. (red.), *Multicultural education. A cross-cultural training approach*, Intercultural Network, La Grange Park 1979.
- Reichenberg N.E., *Best practices in diversity management. United Nations Expert Group Meeting on Managing diversity in the civil service*, United Nations Headquarters, New York 2001.
- Simons G.F., Abramms B., Hopkins L.A., Johnson D.J., *Cultural diversity fieldbook. Fresh visions and breakthrough strategies for revitalizing the workplace*, Peterson's, Pacesetter Books, Princeton 1996.
- Simons G.F., *Working together. How to become more effective in a multicultural organization*, Crisp Publications, Los Altos 1989.
- Tayeb M.H., *The management of a multicultural workforce*, John Wiley & Sons, New York 1996.
- Trompenaars F., Hampden-Turner C., *Zarządzanie personelem w organizacjach zróżnicowanych kulturowo*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
- York D.E., *Cross-cultural training programs*, Bergin Garvey, Greenwood, Westport 1994.

Czytanie i pisanie w perspektywie zróżnicowania kulturowego

- Aikman S., *Intercultural education and literacy an ethnographic study of indigenous knowledge and learning in the Peruvian Amazone*, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia 1999.
- Arvizu S.F., Saravia-Shore M., *Cross-cultural literacy. Ethnographies of communication in multiethnic classrooms*, Garland, New York 1992.
- Dubin F., Kuhlman N.A. (red.), *Cross-cultural literacy. Global perspectives on reading and writing*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1992.
- McCaskill B. (red.), *Multicultural literature and literacies. Making space for difference*, State University of New York Press, Albany 1993.
- Saravia-Shore M., Arvizu S.F., *Cross-cultural literacy: Ethnographies of communication in multiethnic classrooms*, Garland, New York 1992.
- Schaafsma D., *Eating on the street. Teaching literacy in a multicultural society*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1993.
- Simonson R. (red.), *Multi-cultural literacy*, Graywolf Press, Saint Paul 1988.
- Street B.V. (red.), *Cross-cultural approaches to literacy*, Cambridge University Press, Cambridge – New York 1993.
- Weil D.K., *Towards a critical multicultural literacy. Theory and practice for education for liberation*, Peter Lang, New York 1998.

Literatura wielokulturowa – treści, interpretacje, tłumaczenia i instytucje

- Abbott F. (red.), *Boyhood, growing up male. A multicultural anthology*, University of Wisconsin Press, Madison 1998.
- Abbott M., Polk B.J., *Celebrating our diversity. Using multicultural literature to promote cultural awareness, grades 3–6*, Fearon Teacher Aids, Carthage 1995.

- Abbott M., Polk B.J., *Celebrating our diversity. Using multicultural literature to promote cultural awareness, grades K-2*, Fearon Teacher Aids, Carthage 1993.
- Aguero K. (red.), *Daily fare. Essays from the multicultural experience*, University of Georgia Press, Athens 1993.
- Ammons E. (red.), *Tricksterism in turn-of-the-century American literature. A multicultural perspective*, University Press of New England, Hanover 1994.
- Appleman D. (red.), *Braided lives. An anthology of multicultural American writing*, Minnesota Humanities Commission, St. Paul 1991.
- Ashraf M., *Come brother, lie down! Multicultural short stories*, Oxford University Press, Karachi – New York 1999.
- Beaty J.J., *Building bridges with multicultural picture books for children 3–5*, Merrill, Upper Saddle River 1997.
- Bernheimer C. (red.), *Comparative literature in the age of multiculturalism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995.
- Betten L., *Multicultural activities for children and young people at the Munich International Youth Library (Internationale Jugendbibliothek Muenchen)*, IFLA, Paris 1989.
- Böhle R.C. (red.), *Möglichkeiten der interkulturellen ästhetischen Erziehung in Theorie und Praxis. Beiträge vom 1. Symposium zur Interkulturellen ästhetischen Erziehung an der Hochschule der Künste Berlin (Bewegung, Kunst, Musik, Sprache, Tanz, Theater)*, IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main 1993.
- Brogan T.V.F. (red.), *The Princeton handbook of multicultural poetries*, Princeton University Press, Princeton 1996.
- Budrowska K., *Kobieta i stereotypy. Obraz kobiety w prozie polskiej po 1989 roku*, Trans Humana, Białystok 2000.
- Colles L., *Literature comparée et reconnaissance interculturelle*, De Boeck & Duculot, Bruxelles 1994.
- Day F.A., *Multicultural voices in contemporary literature. A resource for teachers*, Heinemann, Portsmouth 1994.
- Deszcz-Tryhubczak J., Oziewicz M., Zarzycka A. (red.), *Lokalnie – globalnie. Idee współistnienia kultur we współczesnej beletrystyce fantasy dla młodego czytelnika/Relevant across Cultures Visions of Connectedness in Modern Fantasy Literature for Young Readers*, Atut, Wrocław 2009.
- Downing K.E., MacAdam B., Nichols D.P., *Reaching a multicultural student community. A handbook for academic librarians*, Greenwood Press, Westport 1993.
- Edwards G., *Celebrating diversity through multicultural literature*, Frank Schaffer Publications, Torrance 1996.
- Fonseca E.G., *New methods and new media in library services to multicultural populations. The proceedings of the seminar, Eskilstuna, Sweden, August 15–17, 1990*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Gil O.J., *Multicultural library service in a bilingual framework. A Canadian experience*, IFLA, Brighton 1987.
- Gunew S., Longley K.O., *Striking chords. Multicultural literary interpretation*, Allen & Unwin, Sydney 1992.
- Harel S. (red.), *L'étranger dans tous ses états. Enjeux culturels et littéraires*, XYZ, Montréal 1992.
- Haskell E., *Lance. A novel about multicultural men*, John Day, New York 1941.

- Institut für Auslandsbeziehungen, *Interkulturelle Kommunikation und der Auslandseinsatz von Fach- und Führungskräften. Annotierte Literatúrauswahl aus dem Bestand der Bibliothek und Dokumentation ab Erscheinungsjahr 1980*, Institut für Auslandsbeziehungen, Stuttgart 1993.
- Jorgensen S., Whiteson V.L., *Personal themes in literature. The multicultural experience*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1993.
- Jung H., *The Question of Rationality and the Basic Grammar of Intercultural Texts*, International University of Japan, Tokyo 1989.
- Jurak M., *Cross-cultural studies. American, Canadian and European literature, 1945–1985*, English Department, Filozofska fakulteta, Edvard Kardelj University of Ljubljana, Ljubljana 1988.
- Kittel H., Armin P.F. (red.), *Interculturality and the historical study of literary translations*, Erich Schmidt, Berlin 1991.
- Krzemiński A., *Lekcje dialogu. Mowy, eseje i wywiady*, Wrocław 2010.
- Kuharets O.R., *Venture into cultures. A resource book of multicultural materials and programs*, American Library Association, Chicago 2001.
- Li X.M., *"Good writing" in cross-cultural context*, State University of New York Press, Albany 1996.
- Morsy Z., *La Tolerancia. Antologia de textos*, Jovenes Contra la Intolerancia, Editorial Popular, Ediciones UNESCO, Madrid 1994.
- Ndong N., *Entwicklung, Interkulturalität und Literatur Überlegungen zu einer afrikanischen Germanistik als interkultureller Literaturwissenschaft*, Iudicium, München 1993.
- Pym A., *Pour une éthique du traducteur*, Presses de l'Université d'Ottawa, Arras – Ottawa 1997.
- Rogers V., Stewart S., *The tale of a silly goose other stories. A multicultural storybook*, Pacific Educational Press, Vancouver 1993.
- Rogers V., *All the colours of the rainbow. A multicultural storybook*, Pacific Educational Press Faculty of Education, The University of British Columbia, Vancouver 1990.
- Rogers V., *Apple's not the only pie. A multicultural storybook*, Pacific Educational Press Faculty of Education, The University of British Columbia, Vancouver 1990.
- Saville-Troike M., *The multi-cultural, multi-lingual reading program*, JAB Press, Fair Lawn 1975.
- Severino C., Guerra J.C., Butler J.E. (red.), *Writing in multicultural settings*, Modern Language Association of America, New York 1997.
- Shaver M., *Cultural diversity programming in ARL libraries*, Systems and Procedures Exchange Center, Office of Management Services, Association of Research Libraries, Washington 1990.
- Siemerling W., Schwenk K. (red.), *Cultural difference and the literary text. Pluralism and the limits of authenticity in North American literatures*, University of Iowa Press, Iowa City 1996.
- Smallwood B.A., *The literature connection. A read-aloud guide for multicultural classrooms*, Addison-Wesley, Reading 1991.
- Šoltésová K. (red.), *Kultúra ako emócia: Multikultúrna zbierka esejí, nielen „o nás“*, Nadácia M. Šimečku, Bratislava 2006.
- Spack R., *Guidelines: A cross-cultural reading/writing text*, St. Martin's Press, New York 1996.

- Steiner S.F., *Promoting a global community through multicultural children's literature*, Libraries Unlimited, Englewood 2001.
- Taylor M., *La bande dessinée contre l'intolérance*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1996.
- Thomas L., *Multiculturalism. Challenges and opportunities for school librarians*, IFLA General Conference, Division of Libraries serving the General Public, Sydney 1988.
- Valdez A.J., *Learning in living color. Using literature to incorporate multicultural education into the primary curriculum*, Allyn & Bacon, Boston 1999.
- Ventola E., Mauranen A. (red.), *Academic writing. Intercultural and textual issues*, John Benjamins Publishing, Amsterdam 1996.
- Verburg C.J., Adams A.E., Londow D., *Ourselves among others. Cross-cultural readings for writers*, St. Martin's Press, Bedford Bks. of New York 1994.
- Volk T.M., *Music, education, and multiculturalism foundations and principles*, Oxford University Press, New York 1998.
- Wierlacher A., Bogner A., *Handbuch interkulturelle Germanistik*, J.B.Metzler, Stuttgart 2003.
- Wolter, *Traktat o tolerancji napisany z powodu śmierci Jana Calasa*, PIW, Warszawa 1988.
- Zarrillo J., *Multicultural literature, multicultural teaching: Units for the elementary grades*, Harcourt Brace College Publishers, Fort Worth 1994.
- Zielinska M.F., Kirkwood F.T., *Multicultural librarianship. An international handbook*, International Federation of Library Associations & Institutions, Section on Library Services to Multicultural Populations, K.G. Saur, München 1992.

Religie i Kościoły – konflikty, dialog, edukacja

- Allieu N., *Laïcité et culture religieuse à l'école*, Editions Sociales Francaises, Paris 1996.
- Benito E.O., *Elimination de toutes les formes d'intolérance et de discriminations fondées sur la religion ou la conviction*, Centre des droits de l'homme – Nations Unies, Genève – New York 1989.
- Bouchet B., *Laïcité & enseignement*, Armand Colin, Paris 1996.
- Breckenridge J.F., Breckenridge L.C., *What color is your God? Multicultural education in the Church. Examining Christ and culture in light of the changing face of the Church*, Victor Books, Colorado Springs 1995.
- Bukowska-Floreńska I. (red.), *Religijność ludowa na pograniczach kulturowych i etnicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999.
- Conseil de l'Europe, *Diversité religieuse et éducation interculturelle. Manuel à l'usage des écoles*, Strasbourg 2007.
- Conseil de l'Europe, *Dimension des religions et des convictions non religieuses dans l'éducation interculturelle – Recommandation CM/Rec (2008) 12 et exposé de motifs*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2009.
- Conseil de l'Europe, *La dimension religieuse de l'éducation interculturelle/The religious dimension of intercultural education*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2005.
- Farideh S., Rumjahn H. (red.), *Religion in multicultural education. Research in multicultural education and international perspectives*, Information Age, Greenwich 2006.
- Gruppo IRC-Diocesi di Latina, *Didattica interculturale della religione – L'Islam a scuola*, Gruppo IRC-Diocesi di Latina, Bologna 1997.

- Incontri D., Bigheto A.C., *Todos os Jeitos de Creer – Ensino inter-religioso*, t. 1–4, Editora Ática, São Paulo 2004.
- Ireland D., *What color is your God? A new approach to developing multicultural lifestyle*, Impact Publishing House, Montclair 2000.
- Korzeniowska W., Murzyn A., Lukašova-Kantorkova H. (red.), *Rola religii w edukacji międzykulturowej*, Impuls, Kraków 2008.
- Lewandowski J. (red.), *Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1996.
- Nowicka E., *Religia a obcość*, Nomos, Kraków 1991.
- Ouellet F., *L'Enseignement culturel des religions*, Le débat, Éditions du CRP, Sherbrooke 2000.
- Ouellet F., *Pluralisme et démocratie. Quelques défis éthiques de la diversité culturelle et religieuse en éducation*, Éditions du CRP, Sherbrooke 1999.
- Parker-Jenkins M., *Children of Islam. A teacher's guide to meeting the needs of Muslim pupils*, Trentham, Stoke-on-Trent 1995.
- Skard H., Palard J., Woerling J.M., Husson J.F., Mahiels J., Gaudin P., Burchianti F., Itçaina X., Tietze N., Anwar A., Chivers C., Pearce B., Moniak-Azzopardi A., *Des dieux dans la ville – Le dialogue interculturel et interreligieux au niveau local*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2008.
- Stöbe A., *Islam, Sozialisation, interkulturelle Erziehung die Bedeutung des Islam im Sozialisationsprozess von Kindern türkischer Herkunft und für Konzepte interkultureller Erziehung*, E.B. Verlag, Hamburg 1998.
- Uitz R., *L'Europe des droits – La liberté de religion*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2008.

Matematyka i nauki ścisłe a różnicowanie kulturowe

- Ahmed A., Kraemer J.M., Williams H. (red.), *Cultural Diversity in Mathematics Education*, Horwood Publishing, Chichester 2000.
- Alcoze T., Enote J., *Addison-Wesley multiculturalism in mathematics, science, and technology readings and activities*, Addison-Wesley Publishing, Menlo Park 1993.
- Barba R.H., *Science in the multicultural classroom. A guide to teaching and learning*, Allyn & Bacon, Boston 1998.
- Bock L., Guengerich S., Martin H., *Multicultural math fun holidays around the year*, J. Weston Walch Publisher, Portland 1997.
- Gill D. (red.), *Anti-racist science teaching*, Free Association Books, London 1987.
- Krause M.C., *Multicultural mathematics materials*, National Council of Teachers of Mathematics, Reston 2000.
- Trentacosta J. (red.), *Multicultural and gender equity in the mathematics classroom. The gift of diversity*, National Council of Teachers of Mathematics, Reston 1997.
- Vergani T., *O zero e os infinitos: uma experiência de antropologia cognitiva e de educação matemática intercultural*, Minerva, Lisboa 1991.
- Zaslavsky C., *Multicultural mathematics interdisciplinary, cooperative-learning activities*, J. Weston Walch, Portland 1993.
- Zaslavsky C., *The multicultural math classroom bringing in the world*, Heinemann, Portsmouth 1996.

Multimedia a zróżnicowanie kulturowe – Internet, telewizja, video, film

- Bailey C., Fung R., Heller L., Obomsawin A., Davis A., *Fresh looks anti-racist film and video*, V Tape, Toronto 1993.
- Butt R. (red.), *Decoding discrimination a student-based approach to anti-racist education using film*, Althouse Press, London 1988.
- Chan B.J., *Kid pix around the world. A multicultural computer activity book*, Addison-Wesley, Reading 1993.
- Conseil de l'Europe, *Instruments juridiques pour lutter contre le racisme sur internet*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2009.
- Department of Health Education and Welfare, *Drug abuse prevention films. A multicultural film catalog*, National Institute on Drug Abuse, Rockville 1978.
- Eriksen Terzian A., *Vidéo et pédagogie interculturelle*, Anthropos, Paris 1998.
- Gumperz J., *Cross-Talk, A study of Cross-cultural communication – Background material and notes to accompany B.B.C. film*, The National Center for Industrial Language Trainings, Southhall 1979.
- Marchall G., *Travelers through time and space multicultural activities for the computer classroom*, International Society for Technology in Education, Eugene 1995.
- Marks L.U., *The skin of the film: Intercultural cinema, embodiment, and the senses*, Duke University Press, Durham 2000.
- Mays L., *On meeting real people. An evaluation report on Vegetable soup. The effects of a multi-ethnic children's television series on intergroup attitudes of children. Final report to New York State Education Dept*, New York State Education Dept., New York 1975.
- Porcher L., *Television, education et culture*, Armand Colin, Paris 1994.
- Scotchmer S.P., Stevens G.I. (red.), *Videos for understanding diversity a core selection and evaluative guide*, American Library Association, Chicago 1993.
- Stam R., *Tropical multiculturalism a comparative history of race in Brazilian cinema and culture*, Duke University Press, Durham – London 1997.
- Staton P.A., Prentice A.L., *Multicultural resources on women's history and contemporary studies. A telecommunications model*, Ontario Institute for Studies in Education, Toronto 1994.
- Summerfield E., *Crossing cultures through film*, Intercultural Press, Yarmouth 1993.
- Warschauer M., *Electronic literacies. Language, culture, and power in online education*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah 1999.

Sztuki piękne, teatr, folklor, muzyka i taniec

- Anderson W.M., Campbell P.S. (red.), *Multicultural perspectives in music education*, Music Educators National Conference, Reston 1989.
- Anderson W.M. (red.), *Making connections multicultural music and the national standards*, Music Educators National Conference, Reston 1998.

- Bedfordshire Education Service, *A Multicultural songbook*, Bedfordshire Education Service, Bedford 1991.
- Cahan S. (red.), *Contemporary art and multicultural education*, New Museum of Contemporary Art Routledge, New York 1996.
- Chaciński J. (red.), *Pokój jako przedmiot międzykulturowej edukacji artystycznej*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2007.
- Chalmers F.G., *Celebrating pluralism art, education, and cultural diversity*, Getty Center for Education in the Arts, Los Angeles 1996.
- Goldberg M.R., *Arts and learning an integrated approach to teaching and learning in multicultural and multilingual settings*, Longman Publishers, White Plains 1996.
- Hall E.T., *La danse de la vie. Temps culturel, temps vécu*, Le Seuil, Paris 1984.
- Lavrijsen R. (red.), *Intercultural arts education and municipal arts policy. New connections in European cities*, Royal Tropical Institute, Amsterdam 1997.
- Mason R., *Art education and multiculturalism*, Croom Helm, London 1988.
- McLeod K.A., *Multicultural education. The state of the art national study*, Faculty of Education, University of Toronto, Toronto 1993.
- Page N., Clark K.T., *Sing and shine on! The teacher's guide to multicultural song leading*, Heinemann, London 1995.
- Perry M., *Walking the color line. The art and practice of anti-racist teaching*, Teachers College Press, New York 2000.
- Porter J. (red.), *Ballads and boundaries narrative singing in an intercultural context. Proceedings of the 23rd International Ballad Conference of the Commission for Folk Poetry*, Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore, University of California, Los Angeles 1995.
- Rice T. (red.), *Multicultural music education. The "Music means harmony" workshop*, Institute for Canadian Music, Faculty of Music, University of Toronto, Toronto 1989.
- Saldana J., *Drama of color. Improvisation with multiethnic folklore*, Heinemann, London 1995.
- Sharman E., *Across cultures. Culture, literature, music, language*, Pearson Education Limited, Harlow 2008.
- Shepard K.E., *Get with the act! The impact of popular theatre on anti-racist education*, National Library of Canada/Bibliothèque nationale du Canada, Ottawa 1995.
- Sikkema M., Niyekawa A., *Design for cross-cultural learning*, Intercultural Press, Yarmouth 1987.
- Szpociński A., *Inni wśród swoich. Kultury artystyczne innych narodów w kulturze Polaków*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1999.
- Wilkoszewska K. (red.), *Estetyka transkulturowa*, Universitas, Kraków 2004.

Encyklopedie, leksykony i słowniki

- Auerbach S. (red.), *Encyclopedia of multiculturalism*, t. 1–6, Marshall Cavendish, New York 1994.
- Baker C., Prys Jones S., *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Multilingual Matters, Clevedon – Philadelphia 1998.

- Barette C., *Glossaire encyclopédique des concepts relatifs à la communication interculturelle*, Les presses collégiales du Québec, Québec 1988.
- Cashmore E.E., *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, Routledge, London 1984.
- Eribon D. (red.), *Dictionnaire des cultures gays et lesbiennes*, Larousse, Paris 2003.
- Ferréol G., Jucquois G. (red.), *Dictionnaire de l'altérité et des relations interculturelles*, Armand Colin, Paris 2003.
- Grant C.A. (red.), *Dictionary of multicultural education*, Oryx Press, Phoenix 1997.
- Mitchell B.M., Salsbury R.E., *Encyclopedia of multicultural education*, Greenwood Press, Westport 1999.
- Tin L.-G. (red.), *Dictionnaire de l'homophobie*, Presses Universitaires de France, Paris 2003.

Czytanki dla dzieci i młodzieży o problemach różnicowania kulturowego

- Basek A., Gałęziowska M., *Kiedy Twój brat lub siostra choruje na raka*, Hospicjum Cordis, Mysłówice 2011.
- Cawther K., *Mój przyjaciel Szymon*, EneDueRabe, Gdańsk 2010.
- Dahle G., Nyhus S., *Włosy mamy*, EneDueRabe, Gdańsk 2010.
- Diou M., *Mała książka o rasizmie*, Czarna Owca, Warszawa 2011.
- Dubus B., *Tekla i jej chłopakowy świat*, Wytwórnia, Warszawa 2010.
- Gilbert M., *Jest wiele wiar. O co pytają dzieci*, Czarna Owca, Warszawa 2008.
- Gill-Piątek H., Krzywonos H., *Bieda. Przewodnik dla dzieci*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2010.
- Grabowska-Grzyb A., *O Małpce, która spadła z drzewa*, Wydawnictwo TacyJakJa.pl, Piaseczno 2010.
- Hole S., *Lato Germanna*, Fundacja Inicjatyw Społecznie Odpowiedzialnych, Gdańsk 2008.
- Jalonen R., *Dziewczynka i drzewo kawek*, Tatarak, Warszawa 2009.
- Keff B., *Mała książka o antysemityzmie*, Czarna Owca, Warszawa 2011.
- Kotowska K., *Jeż*, Media Rodzina, Poznań 2010.
- Krysiak P., Witkowska M., Buszewicz M., *Dzieci świata*, Arkady, Warszawa 2011.
- Laszuk A., *Mała książka o homofobii*, Czarna Owca, Warszawa 2010.
- Lindenbaum P., *Igor i lalki*, Zakamarki, Poznań 2009.
- Moore-Mallinos J., *Mój brat ma autyzm*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009.
- Nicholls S., *Olivier i zeszyt z marzeniami*, Znak, Kraków 2008.
- Orlev U., *Babcia robi na drutach*, Wytwórnia, Warszawa 2009.
- Ringen Kommedal H., *Czy tata płacze?*, Fundacja Inicjatyw Społecznie Odpowiedzialnych, Gdańsk 2008.
- Ryrych K., *Siedem sowich piór. Pamiętnik mojej choroby*, Cartalia Press, Warszawa 2008.
- Schmitt E.-E., *Opowieści o niewidzialnym*, Znak, Kraków 2005.
- Simms T., *Płaszcz Józefa*, Format, Wrocław 2009.
- Simon Catelin V., *Jak dwie krople wody*, EneDueRabe, Gdańsk 2009.
- Stalfelt P., *Mała książka o przemocy*, Jacek Santorski & Co, Warszawa 2008.
- Stalfelt P., *Mała książka o śmierci*, Jacek Santorski & Co, Warszawa 2008.

- Stanecka Z., Oklejak M., *Basia i kolega z Haiti*, Literacki Egmont, Warszawa 2011.
- Stark U., Høglund A., *Czy umiesz gwizdać, Joanno?*, Zakamarki, Poznań 2008.
- Stark U., *Jak mama została Indianką*, Zakamarki, Poznań 2008.
- Szczepańska-Kowalczyk K., *Majka, Marcel i afrykańskie czary*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2009.
- Środa M., *Mała książka o tolerancji*, Czarna Owca, Warszawa 2010.
- Tyszcza A., *Bajka na astmę*, Wydawnictwo TacyJakJa.pl, Piaseczno 2010.
- Zięba M., *Moja mama ma raka*, Ezop, Warszawa 2007.
- Żakówna M., *Jak Maciek przestał być Małym*, Wydawnictwo TacyJakJa.pl, Piaseczno 2010.

Niecodzienne konteksty zróżnicowania kulturowego – gry, sport, poradniki

- Albyn C.L., Webb L.S., *The multicultural cookbook for students*, Oryx Press, Phoenix 1993.
- Bantulà J.J., Mora Vedeny J.M., *Juegos multiculturales. 225 juegos tradicionales para un mundo global*, Editorial Paidotribo, Barcelona 2002.
- Barbarash L., *Multicultural games*, Human Kinetics, Champaign 1997.
- Been Zeev A., *Poradnik ksenofoba – Izraelczycy*, Adamantan, Warszawa 2002.
- Berger A., Badham S., Kutscher H., Berger J., Perry M., Beloff J. (red.), *Perspectives on Death and Dying. Cross-cultural and Multi-disciplinary Views*, Charles, Philadelphia 1989.
- Berlin P., *Poradnik ksenofoba – Szwedzi*, Adamantan, Warszawa 1997.
- Bilton P., *Poradnik ksenofoba – Szwajcarzy*, Adamantan, Warszawa 2001.
- Bleidt B. (red.), *Multicultural pharmaceutical education*, Pharmaceutical Products Press, Binghamton 1993.
- Bolt R., *Poradnik ksenofoba – Holendrzy*, Adamantan, Warszawa 2000.
- Centrum Informatieve Spelen, *Intercultural games, Jeux interculturels, Jugeos interculturels*, CIS, Leuven 1998.
- Daninos P., Ogrizek D. (red.), *Savoir-vivre international. Code de la susceptibilité et des bons usages à travers le monde*, Editions Odé, Paris 1950.
- Davies C., *Ethnic Humor Around the World. A Comparative Analysis*, Indiana University Press, Bloomington 1990.
- Decourt N., *Contes et diversité des cultures – le jeu du même et de l'autre*. CRDP, Lyon 1999.
- Dyrbye H., *Poradnik ksenofoba – Duńczycy*, Adamantan, Warszawa 2001.
- Faul S., *Poradnik ksenofoba – Amerykanie*, Adamantan, Warszawa 2004.
- Fiada A., *Poradnik ksenofoba – Grecy*, Adamantan, Warszawa 1997.
- Gasparini W., Cometti A., *Le sport à l'épreuve de la diversité culturelle*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2010.
- Grima Camilleri A., *Comme c'est bizarre! L'utilisation d'anecdotes dans le développement de la compétence interculturelle*, Centre européen pour les langues vivantes, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2002.
- Hendricks J.E., Byers B. (red.), *Multicultural perspectives in criminal justice and criminology*, Charles C. Thomas, Springfield 1994.

- Hofstede G., *Culturas y organizaciones. El Software mental. La cooperación internacional y su importancia para la supervivencia*, Alianza Editorial, Castellano 1999.
- James L., *Poradnik ksenofoba – Austriacy*, Adamantan, Warszawa 1999.
- Kaji S., Hama N., Rice J., *Poradnik ksenofoba – Japończycy*, Adamantan, Warszawa 2001.
- Launay D., *Poradnik ksenofoba – Hiszpanie*, Adamantan, Warszawa 1998.
- Lipniacka E., *Poradnik ksenofoba – Polacy*, Adamantan, Warszawa 2002.
- MacAloon J.J., *Intercultural education and Olympic sport the 1986 challenge address to the Olympic Academy of Canada*, Olympic Academy of Canada, Montréal 1986.
- Martindale C. (red.), *Pluralizing journalism education. A multicultural handbook*, Greenwood Press, Westport 1993.
- Messolonghites L., *Multicultural perspectives on drug abuse and its prevention. A resource book*, National Institute on Drug Abuse, Rockville 1979.
- Miall A., Milsted D., *Poradnik ksenofoba – Anglicy*, Adamantan, Warszawa 2001.
- Moncunill N., Benito A., *Jocs i tallers interculturals*, CAE, Manreesa 1998.
- Murray Parkes C., Laugani P., Young B. (red.), *Przemijanie w kulturach. Obyczaje żałobne, pocieszenie i wsparcie*, Astrum, Wrocław 2001.
- Pilger M.A., *Multicultural projects index. Things to make and do to celebrate festivals, cultures, and holidays around the world*, Libraries Unlimited, Englewood 1992.
- Powell R., *Straight talk growing as multicultural educators*, Peter Lang, New York 2001.
- Prain G. (red.), *Biological and cultural diversity. The role of indigenous agricultural experimentation in development*, Practical Action, London 1999.
- Roberts E., *Poradnik ksenofoba – Rosjanie*, Adamantan, Warszawa 1998.
- Sale R., *Poradnik ksenofoba – Islandczycy*, Adamantan, Warszawa 2003.
- Sitter-Liver B., Uehlinger C., *Partnership in archaeology. Perspectives of a cross-cultural dialogue – 14th symposium 1994 of the Swiss Academy of Humanities and Social Sciences in cooperation with the Swiss-Liechtenstein Foundation for Archaeological Research Abroad with the part*, Switzerland: Fribourg University Press, Fribourg 1997.
- Solly M., *Poradnik ksenofoba – Włosi*, Adamantan, Warszawa 2004.
- Symonides J., *Sport in the service of human rights (Le sport au service des droits de l'homme) – Conférence mondiale sur l'Education et le Sport pour une culture de la paix*, UNESCO, Paris 1999.
- Thiagarajan S., Steinwachs B., *BARNGA a simulation game on cultural clashes*, Intercultural Press, Yarmouth 1990.
- Vamos M., Sarkozi M., *Poradnik ksenofoba – Węgrzy*, Adamantan, Warszawa 2002.
- Wood P. (red.), *Cités interculturelles – Vers un modèle d'intégration interculturelle*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2010.
- Yang J.C., *Poradnik ksenofoba – Chińczycy*, Adamantan, Warszawa 1999.
- Yapp N., Syrett M., *Poradnik ksenofoba – Francuzi*, Adamantan, Warszawa 2003.
- Zeidenitz S., Barkow B., *Poradnik ksenofoba – Niemcy*, Adamantan, Warszawa 1997.